

Édes Anyanyelvünk

2015. DECEMBER

XXXVII. ÉVF. 5. SZÁM

A TARTALOMBÓL:

Balázs Géza:
Szemere és Kölcsey liezonja?

Büky László:
„Tollat ragadtam”

Kemény Gábor:
Ez is (egy) örökzöld téma

Horváth László:
Mentén

Kulcsár István:
Az átvert albérlő

A gulág-argótól
az ötemeletes tudásházig
Tóth Szergej
válaszol kérdéseinkre

A „mifántológiától” a frazeográfiáig
Bárdosi Vilmos
válaszol kérdéseinkre

Sári László:
Nyelv és lélek

És: új szavak,
2016 nyelvi eseményei,
kiadványok, nyelvi játékok

Ámos Imre: Búcsúzás

É A

A Lőrincze-év margójára

2015-ben több alkalommal is megemlékeztünk a 100 éve született Lőrincze Lajosról, ám a megemlékezések különösen a születésnap, november 24-e körül sűrűsödtek... A 49. magyar nyelv hét-tét április 16-án Lőrincze Lajos „Nemzetben él a nyelv” mottójával a pápai Református Kollégiumban nyitottuk meg. Június 20-án a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága esszékonferenciát rendezett Lőrincze Lajos (második elnöke) tiszteletére. Az Anyanyelvpolók Szövetsége november 13-i, magyar nyelv napi (központi) ünnepségén Lőrincze Lajos nyelvművelő munkásságát elevenítették föl. November 20-án emléktáblát avattak Vácot (Liszt Ferenc sétány 15.). November 23-án a veszprémi könyvtárban mutatták be a tisztelgő kötetet. November 24-én délelőtt a Farkasréti temetőben levő sírnál a Nemzeti Örökség Intézet koszorúzott. Délután Szentgálon felavatták a jeles nyelvész, nyelvművelő szobrát. November 30-án az ungvári Hungarológiai Intézetben tartották megemlékezést.

A Magyar Rádió Tetten ért szavak című műsora 2015-ben havonta 2-2 műsorral emlékezett Lőrincze Lajosra, több alkalommal felidézte hangját is. Az Édes Anyanyelvünk 2015. áprilisi számában Lőrincze Péter, a júniusi számban Grétsy László elevenítette fel Lőrincze Lajossal kapcsolatos emlékeit. Az E-nyelv Magazin (www.e-nyelvmagazin.hu) 2015/4. száma Lőrincze 100 címmel jelenik meg.

S bár az ünnepi év lassan letelik, biztosak vagyunk abban, hogy az „emberközpontú”, „pozitív” nyelvművelés hatása tovább él.

A szerk.

Ne felejtse el megújítani az előfizetését! Lapunk előfizethető minden postahivatalban. Az Anyanyelvpolók Szövetségének tagjai (tagdíjfizetésük időszakában) lapunkat a megjelenés napján postán megkapják. A folyamatos tagság (és laphoz jutás) érdekében a 2016. évi tagdíjat javasoljuk még 2015-ben átutalni: 11705008-20132015.

ÁMOS IMRE (Nagykálló, 1907 – Németország, 1944)

Előbb a Műgyetemen, majd a Képzőművészeti Főiskolán tanult, ahol Rudnay Gyula tanítványa volt. 1931-től kezdve szerepelt kiállításokon, gyakran feleségével, Anna Margittal közösen. 1934-ben a Munkácsy Céh, 1936-ban a Képzőművészek Új Társasága (KÚT), 1938-ban a Nemzeti Szalon tagja lett. Ez időtől nyaranta Szentendrén dolgozott.

Munkáin kezdetben a posztimpresszionizmus, Rippl-Rónai József és Berény Róbert hatása érzékelhető. Későbbi szürrealisztikus látásmódja Marc Chagall világához áll közel, akivel 1937-es párizsi útján ismerkedett meg. Képein az álomszerű ábrázolás (Alom a medvetáncoltatóról, Hajnalvárás), a háború alatt pedig a rettegés, a félelem megjelenítése vált jellemzővé (Sötét idők sorozat), mintegy előrevetítve tragikus sorsát.

1940-től kisebb megszakításokkal munkaszolgálatos a Délvidéken és a keleti harctéren. 1944 nyarán Németországba hurcolták, feltehetően egy szászországi táborban pusztult el.

Emlékkiállítására 1958-ban és 2013-ban volt a Magyar Nemzeti Galériában, de Szegeden, Pécsen, Győrött és több helyen külföldön is bemutatott képeit. Legtöbb műve Szentendrén tekinthető meg, felesége festményeivel együtt, az Ámos Imre – Anna Margit Emlékmúzeumban.

TARTALOM

A Lőrincze-év margójára	2
Zimányi Árpád: Idegen szavaink írásmódja az új szabályzatban	3
Minya Károly: Nekem a Sóstói-tó a Balaton!	4
Balog Lajos: <i>Levespostás</i> és (szak)társai	4
Balázs Géza: Szemere és Kölcsey liezonja?	5
Büky László: „Tollat ragadtam”	6
Kelemen Livia: Testi érzeteink beszédes megnevezései	6
Kemény Gábor: Ez is (egy) örökzöld téma	7
Balogh Judit: Az inflexiók morfémaik hasznáról, valamint az általános és a határozott ragozásról	8
Horváth László: <i>Mentén</i>	9
Molnár Zoltán Miklós: Tájszavak Lendva vidékéről	10
Zilahi Lajos: A lép szócsaládjának nyomai a sárréti tájnevekben	10
Kulcsár István: Az átvert albérlő	11
Lőrincze-díj, 2015.	11
Dóra Zoltán: <i>Igazán, igazából, igazándiból.</i>	12
Holczer József: Furcsa képzők	12
A gulág-argótól az ötemeletes tudásházig. Tóth Szergej válaszol Balázs Gézának	13
Káldi Tamás: A megértés megértése – a pszicholingvisztika és a szemmozgáskövetés	14
A „mifantológiától” a frazeográfiáig. Bárdosi Vilmos válaszol Balázs Gézának	15
Kecskés Judit: <i>Továbbtanul – tanul – beletanul</i>	16
Kemény Gábor: Férfiak és nők a szótárak (görbe) tükrében	17
Sári László: Nyelv és lélek	18
Gereben Ernő: Két könyv az igényes beszédről	18
Dede Éva: www.manyszi.hu	19
Hírek, tudósítások	20–21
Pontozó	22
Keresztretjtvény.	23
B. G.: Új szavak, kifejezések (87.)	23
Kemény Gábor: Utolsó oldal	24

ÉDES ANYANYELVÜNK • AZ ANYANYELVAPOLÓK SZÖVETSÉGÉNEK FOLYÓIRATA

Megjelenik évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, októberben és decemberben – a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a támogatásával.

Kiadja: az Anyanyelvpolók Szövetsége

Felolós kiadó: Juhász Judit

Felolós szerkesztő: Grétsy László

Szerkesztőség: Balázs Géza balazsge@due.hu, Kemény Gábor kemeny.gabor2@yahoo.com, Hujber Szabolcs (titkár) ea.szerkesztoseg@gmail.com v. személyesen: csüt. 10–12, PIM

Szerkesztőbizottság:

Balázs Géza, Bencédy József (elnök), Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, Hujber Szabolcs, Juhász Judit, Kemény Gábor

A szerkesztőség címe:

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Honlap: www.anyanyelvapolo.hu

(vagy: www.anyanyelvapolo.hu)

Villámposta: ea@anyanyelvapolo.hu, ea.szerkesztoseg@gmail.com

A szerkesztőség csak a megrendelt íráskért fizet honoráriumot. Meg nem rendelt kéziratot nem örzünk meg, nem küldünk vissza.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Hírlap Üzletága (Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Fax: 303-3440

Információ, reklamáció: 06 80 444-444

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Ára: 250 Ft.

Az Anyanyelvpolók Szövetségének tagjai

azt a lapot a tagdíj fejében illetménylapként kapják.

Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulóknak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.

Belépési nyilatkozat kérhető:

Anyanyelvpolók Szövetsége,

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Tel.: 317-3062, 317-3611/208

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Lapunk kiadását

az Emberi Erőforrások Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális Alap,

a Magyar Művészeti Akadémia,

a Consequit Csoport,

a Magyar Fejlesztési Bank segíti.

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: mondAT Kft.

A barbecue-tól a wellnessig

Idegen szavaink írásmódja az új szabályzatban

Helyesírási szabályzatunk 12. kiadása hosszú munkafolyamat lezárását jelenti, hiszen az illetékes akadémiai bizottságban több mint egy évtizedes előkészítés, szakmai egyeztetés, vita előzte meg. Hosszú folyamaton vagyunk túl, de a korábbi tapasztalatok alapján ugyancsak időigényesnek ígérkezik a változások beépülése a mindennapi írásgyakorlatba. Igen szerencsés módon ez alkalommal a kötet végén megtalálhatjuk a főbb szabályváltozásokat áttekintő részt, így könnyen meggyőződhetünk a módosítások visszafogott mértékéről. Emiatt a bizottságban még az is felvetődött, hogy egyáltalán szabad-e új, 12. kiadásnak tekinteni ennek a felülvizsgálatnak az eredményét.

Az új szabályzat legvégén találjuk a megváltozott írásmódú szavak ötoldalas listáját is. Ebben csak azok a kifejezések szerepelnek, amelyeket az előző kiadáshoz képest másként írunk. Pedig újdonság sokkal több akad, ez már a szabályzat terjedelméből, a kötet vastagságából is azonnal látszik. A 2015-ös kötet mintegy 8 ezer szóval többet tartalmaz, mint elődei. Egyfelől sok mindent átvett a Magyar helyesírási szótárból, másfelől viszont jócskán bővült a legújabb fogalmakkal, kifejezésekkel. A következőkben az idegen szavak írásmódjának változását és a szótárba bekerült új idegen szavakat tekintjük át a teljesség igénye nélkül.

Olyan új szavakkal is bővült a szójegyzék, amelyek egyelőre megtartották idegen írásmódjukat: *barbecue*, *break* (tánc), *cabernet*, *campus*, *croissant*, *couchette*, *curling* (csúszókorong), *curry*, *display*, *hospice*, *lime*, *mousse*, *muffin*, *puzzle*, *royalty*, *shake*. A bokrosításnak köszönhetően a szótári alakokon kívül természetesen ott vannak a helyesírási nehézséget rejtő toldalékos formák és összetételek, pl. *cabernet-je*, *croissant-ja*, *lime-ot*, *mousse-a*, *csokoládémousse*, *puzzle-t*, *epershake*. Tanulmányos a *wellness* bokrában található példák sora: *wellnesse*, *wellnesszel*, *wellnesshétvége*, *wellness-szálloda*. A szerkesztők arra törekedtek, hogy egymás mellett lássunk minél több nyelvi – alakotani, toldalékolási, helyesírási – jelenséget.

Új vonása a 12. kiadásnak, hogy a korábbiaknál gyakrabban engedi meg az eltérő írásmódú alakváltozatokat, tehát két- vagy – ritkábban – háromféle formát is ajánl. Közöttük vannak olyan szavak, amelyeket már eddig is többféle ejtésmóddal használtunk, így a helyesírás követi az elterjedt beszélt nyelvi alakot: *advent* – *ádvént*, *státus* – *státusz*, *státusszimbólum* – *státuszszimbólum*, *standard* – *sztenderd*. A *diskurzus* – *dizskurzus* esetében angol hatást fedezhetünk fel, mivel a szaknyelvekben, így a nyelvészet, szövegtan, pragmatika szaknyelvében is erőteljesen hat a *discourse*, ennek tükröződése a második, *sz-ező* változat. Idegenszerűen és fonetikusán egyaránt írhatók a következők:

behaviourizmus v. *bihéviórizmus*,
chat v. *cset*,
chatel v. *csetel*,
chili l. *csili*,
chips l. *csipsz*,
gyros l. *girosz*,
e-mail v. *ímél*,
metropolis v. *metropolisz*,
pacemaker v. *pészmekeer*,
piranha v. *pirája*,
rap v. *rep*,
rappe v. *reppel*,

salsa v. *szalsza*,
snooker v. *sznúker*,
spray v. *spré* v. *szpré*,
steak v. *szték*,
sztrók v. *stroke*,
thriller v. *triller*.

A v. (vagy) rövidítés az egyenlő értékű alakváltozatokat jelzi, ezek mindkét alakja ott szerepel betűrendbe sorolási helyén: *chat* v. *cset*; *cset* v. *chat*. Az l. (*lásd*) rövidítés akkor használatos, amikor az idegen írásmódú alakokkal szemben a kiejtés szerint írt változatot ajánlja a szótár. Ilyenkor az utóbbi ad helyet a bokrosításnak: *chili* l. *csili*, ott *csili*, *csilije*; *csilipaprika*.

A CD – *cédé* mintájára a betűszói és a fonetikus írásmód ki-terjed több más példára is:

DVD v. *dvd* v. *dévéde*; *DVD-lejátszó* v. *dvd-lejátszó* v. *dévédelejátszó*,

PC v. *pécé* (személyi számítógép),

pc v. *pízi* (politikailag korrekt).

Bővült azoknak a szavaknak a listája, amelyek már csak fonetikus szerepelnek a szójegyzékben. Az 1999-es Magyar helyesírási szótár már tartalmazta az *avokádó*, *cukkini*, *diszk*, *fitness* főneveket, az úgynevezett részfunkciózavarok közül pedig a *diszgráfia* és a *diszlexia* megnevezését, az utóbbiak mellé most felzárkózott a *diszkalkulia*. További újdonságok a kiejtés szerint írt szavak köréből: *cunami*, *dínó*, *dizájn*, *dzadzíki* (török, görög ételkülönlegesség), *fifti-fifti*, *klaszter*, *klikkel*, *lájkol*, *lúzer*, *pomelő* (gyümölcs), *prezi* (prezentáció), *Prezi* (oltalmazott védjegyként), *rukkola*, *snaucer*, *szmájli*, *szufle*, *szusi*, *sztracsatella*, *sztúpa*, *tiramisu*, *tréler*, *trendi*. Új összetételekkel bokorra nőtt ki magát a *fitness* szócikke: *akvafitness*, *fitness-világbajnokság*.

Kismértékben változott a következő szavak írásmódja, illetőleg alakváltozatuk is elfogadható lett:

1984	2015
<i>bedekker</i>	<i>bédekker</i>
<i>biennále</i>	<i>biennálé</i>
<i>Forma-1</i>	<i>Forma-1</i> v. <i>Formula-1</i> ,
<i>frizsider</i>	<i>fridszider</i>
<i>hozsanna</i>	<i>hozsanna</i> v. <i>hozsánna</i>
<i>intellektuel</i>	<i>intellektuel</i> v. <i>entellektüel</i>
<i>immúnis</i>	<i>immunis</i>
<i>irreverzibilis</i>	<i>irreverzibilis</i>
<i>kazah</i>	<i>kazah</i> v. <i>kazak</i>
<i>nüánsz</i>	<i>nüansz</i>
<i>okarina</i>	<i>okarina</i>
<i>on-line</i>	<i>online</i>
<i>Otília</i>	<i>Otília</i> v. <i>Ottília</i>
<i>reváns</i>	<i>revans</i>
<i>reverzibilis</i>	<i>reverzibilis</i>
<i>rubeóla</i>	<i>rubeola</i>
<i>samanizmus</i>	<i>sámánizmus</i>
<i>sarlatanizmus</i>	<i>sarlatánizmus</i>
<i>satánizmus</i>	<i>sátánizmus</i>
<i>sztyep</i> v. <i>sztyepp</i>	<i>sztyepp</i> v. <i>sztyeppe</i>
<i>talián</i>	<i>talján</i>

Az idegen szavak írása sohasem tartozott az egyszerű esetek közé. Most, amikor folyamatosan érkeznek nyelvünkbe az újabbnál újabb idegen szavak, és némelyik nagyon gyorsan elterjed, nehéz dönteni írásmódjukról. Összességében elmondhatjuk, hogy egyfelől az alakváltozatok elfogadása, másfelől a mai kiejtéshez való igazodás megkönnyíti a tájékozódást helyesírásunknak ezen a részterületén.

Zimányi Árpád

A folyamatos tagság (és laphoz jutás) érdekében a 2016. évi tagdíjat javasoljuk még 2015-ben átutalni: Anyanyelvápolók Szövetsége 11705008-20132015.

Nekem a Sóstói-tó a Balaton!

Középiskolás koromban jól emlékszem arra, amikor megjött szülővárosomba, Kisvárdára az Apostol „kalapostól”. No, nem személyesen érkezett a ma már retrónak számító együttes, hanem csupán a dalával. Csak úgy harsogott a céllövölde nagy tölcéses hangszórójából fölbemászó dal és szöveg, odavonzva így a célba lövők hadát. Ez a kis emlék nyaranta a Sóstói-tóban úszkálva gyakran eszembe jut. Felidéződik az akkori sláger, amelynek címe: *Nekem a tenger a Balaton*. A szövege egyszerű, világos, semmi túlbonyolítás. Íme, egy versszak a dalból: „Nekem a tenger a Balaton, / Karcsúra úszom az alakom, / Aztán majd estére valaki kedvére / Magamat kitáncolom.” Ezt egyébként ekképp írtam át magamnak: *Nekem a Sóstói-tó a Balaton*. Valóban, számomra egyformán jó megmártózni mindkettőben.

Aztán egy másik sláger is eszünkbe juthat, a következő: *Nekem a Balaton a Riviéra*. Ugyancsak retró sláger, a szövegírója S. Nagy István, az eredeti előadója Felföldi Anikó, újabban pedig Marót Viki és a Nova Kultúr zenekar előadásában hallható. Íme, ebből is egy részlet: „Nekem a Balaton a Riviéra, / Napozni ott szeretek a homokon, / Nekem csak jó estét a buona sera, / nem töröm más szavakon a kobakom. / Nekem a Gellért-hegy a Himalája, / bár kicsit alacsonyabb, mi tagadás, / De nyári éjszakán igazi bája, / Szavamra van olyan szép, mint bármi más.”

A *nekem a tenger a Balaton* és a *nekem a Balaton a Riviéra*, valamint a *nekem a Gellért-hegy a Himalája* szerkezetek sajátos metaforák. Tulajdonképpen összehasonlításon alapuló azonosítás történik, az egyik tulajdonnév, a nagyobb, az ismertebb,

például a Riviéra, a Himalája segít értelmezni, elképzelni a kisebbnek, esetünkben a Balatonnak és a Gellért-hegynak a fontosságát, jelentőségét.

Éppen itt jártam az írás elkészítésében, amikor ezt olvastam: „Lukács László a Tankcsapda együttes frontembere és szövegírója. A zenekar népszerűségét jelentős részben a szókimondó, szellemes szövegeknek köszönheti, olyannyira, hogy annak idején egy ironikus méltatásban Lukácsot a metal Geszti Péterének nevezték.” Tehát Lukács László szövegei olyan jók a metalzenében, mint Geszti Péteréi, a „szöveggyártó kispároséi”, ahogy sajátos becenevén említik.

Még inkább az értelmezést szolgálja, mintegy értelmező jelzőként szerepel a következő példákban a szerkezetek második tagja: *Benzema, a franciák Messije; Eino Leino, a finnek Petőfi-je*. Tehát a francia válogatottban olyan fontos szerepet játszik Benzema, mint az argentinok csapatában Messi. Majdnem ugyanolyan jó, sőt egyesek szerint jobb. És Eino Leino Petőfihez hasonló tehetségű, nagyságú, jelentőségű finn költő. Tehát az ismertebb segítségével történik a kevésbé ismert bemutatása, értelmezése.

Ezek után ki lehet találni, hogy mit jelent a *beatkorszak X-faktora*. Hát persze, hogy a táncdalfesztivált! Van ugyan némi stílusterés az azonosításban, de így megértik a fiatalok is az „ősök” kedvenc könnyűzenei műsorát. Igaz, akkoriban az utca elnéptelenedtek, az emberek beültek egy tévés házba, lakásba.

És végül a legfrissebb példa: „Ez a mezőgazdaság Quaestor-ügye” – harsogta az egyik párt elnöke és fő szónoka a Földművelésügyi Minisztérium előtt tartott demonstráción, arra utalva, hogy egy állattenyésztő ötszáz birkájával talpalatnyi legelő nélkül maradt.

Minya Károly

Levespostás és (szak)társai

Aradi Tibor humorista mesélte magáról egy gasztromagazinban, hogy a pályája elején *levespostás* volt – azaz pincéreként dolgozott.

Tetszett a vicces foglalkozásnév, ezért elkezdtem törni a fejem, hogy tudok-e még ilyeneket. És eszembe jutott valami. Általános iskola után a kiskunhalasi II. Rákóczi Ferenc Mezőgazdasági Szakközépiskolában tanultam tovább, s mindkét ott tanulható szakmának megvolt a saját csúfneve. Mi, mezőgazdasági gépészek voltunk az *olajbúvárok*, a növénytermesztő-állattenyésztők pedig a *trágyajogászok*. Kíváncsi voltam, vajon ezek speciálisan „tekős” elnevezések-e. (A „Tekő” e középiskola közhasználatú neve a környéken, mert valaha felsőfokú *technikum* volt.) Úgy sejtettem, hogy nem, s valóban megtaláltam az interneten, hogy a *trágyajogász* az agrármérnök tréfás neve, az *olajbúvár* pedig a hadi szlengben a szerelő, műszaki katonáé.

Az eddig idézett foglalkozásnevek gúnyosak, csúfolódóak, s ilyenek még az irodai dolgozókra alkalmazott *aktakukac*, *sámkukac*, *tintanyaló*; az inszeminátor helyett használt *műbika*, de az újságíró jelentő *firkász* is. (József Attilánál pedig a költő *töltőtollkoptató*.)

Szinte természetszerű, hogy a semmittevésre, munkakerülésre kitalált „foglalkozásnevek” – mint amilyenek a *vonatkerék-pumpáló*, a *csavargári munkás*, azaz ’csavargó’ vagy a *napnál fűtő* – lenézőek, sőt elítélőek.

Érdekes megfigyelni, hogy egy-egy szakma idegen elnevezése, amelyet kezdetben talán kizárólagosan használtak az adott foglalkozásra, mára pejoratív lett. Ilyesmikre gondolok, mint a *prókátor* („fogadatlan prókátornak ajtó mögött a helye”), *policáj*, *vigéc*, *kupec*, *bakter*, de még a ma már csak össze-

tételekben használt *pecér* is (kutyapecér, szoknyapecér), amely szláv eredetű; például az orosz *nec* jelentése ’eb’.

Am a mai, újabban használatos idegen elnevezések korántsem rosszak, ellenkezőleg: eufemisztikus, szépítő céllal jöttek létre, és gyakran joggal érezhetjük fellengzősnek, „felvágósak” a *személyi asszisztent* a *titkárnő* helyett, a *humán erőforrás-menedzser* a *személyzetis* megnevezésére.

A szépítő elnevezések nem feltétlenül idegenek: vagy eleve magyarok (kukta mint *konyhatündér*, sírásó mint *gyászhuszár*), vagy magyarra vannak (tükör)fordítva. Az ügynök sem ügynök már, hanem *területi képviselő* vagy *termékmenedzser*.

Egy nagyoló, megszépített foglalkozásnév jó humorforrás is, így vicces emberek poénból is alkotnak ilyeneket. Egy intézményi rendezvényen mi, rendezők is osztogattunk egymásnak efféle címeket, például a beléptetést végző kolléga lett az *input-output menedzser*. Ilyenek az interneten is találhatóak, például portás = *entrance kontrolling menedzser*, kukás = *hulladékmenedzselési szakreferens*, WC-s néni = *anyagcsere-menedzser*, disznópásztor = *élelmiszeripari alapanyag-előkészítő koordinátor*.

Ilyen szépítő, „költői” szakmamegnevezéseket az újságírók is alkotnak-használják – talán a szóismétlés elkerülésére is. *Lánglovagnak* mondják a tűzoltót, *halvadásznak* a horgászt, *lélekűvárnak* a pszichológust; a sportújságírók *hálóőrnek* aposztrofálják a kapust, *porfelhőlovagnak* az országúti kerékpárost, a krosszmotorost, a bírót pedig okvetlenül *sípmester* – s itt eszembe jut Gedeon bácsi is a slágerből: a fő *hajszo*brász.

Nyelvünk gazdagságát mutatják ezek az „alternatív” foglalkozásnevek. Nem lenne talán haszontalan pályázatot hirdetni ilyenek gyűjtésére. Legérdekesebbek a mindennapokban valóban használatosak lehetnek, amelyeket nem csak „poénból” találtak ki.

Balog Lajos

MIÉRT ÉRDEKES?

Szemere és Kölcsey liezonja?

200 éve jelent meg a Mondolatra válaszul az „Anti-mondolat” (a Felelet a Mondolatra). Szemere Pál és Kölcsey Ferenc 1814 nyarán, Pécelen írta meg a több önálló részből álló gúnyiratot, mely 1815-ben jelent meg. A Felelet...-re Szemere és Kölcsey mostanában sokat tárgyalt „intim” viszonya miatt különös fény vetül. Az évfordulón Pécelen, a Ráday-kastélyban többen körüljárták a gúnyiratot. (L. beszámolómat a 20. oldalon!)

Kő az állóvízbe

Nyáry Krisztián Így szerettek ők című kötetében Kölcsey Ferencnek Szemere Pálhoz küldött levelei és versei alapján úgy véli, szerelmet érzett

iránta: „A szerelmi életéről például olyan kétértelmű félmondatokat lehet olvasni, hogy a »Szemere Pálhoz való viszonya még a szentimentálisnál is több volt«. (...) Valószínűleg nagyon elfojtós fiatal srác volt, akinek nem nagyon volt mihez viszonyítania. Az látszik a leveleiből, hogy próbálja nagyon elmagyarázni saját maga és az olvasói számára a különböző érzelmek természetét: folyamatosan azt elemzi, hogy mi a barátság, mi a szerelem, mi a hazaszeretet. Nem véletlenül találja ki azt a konklúziót, hogy mindez lényegében ugyanaz.” (http://mandier.hu/cikk/20131011_nyary_krisztian_kolcsey_ferfiaknak_irt_szerelmesleveleket)

Az irodalomtörténészek nekiugrottak Nyárynak. Margócsy István: „az állítás úgy lenne pontos, hogy Kölcsey olyan retorikával írt leveleket barátainak, ahogyan ma szerelmi situációban írnának. Akkoriban olyan szélsőségesen szenvedélyes, lélekkiöntő retorikával éltek emberek, amit nem lehet egyenesben lefordítani a jelenlegi szókészletünkre.” Nyáry: „Hogy szerelmes levelet írt Szemerének, az tény, hiszen érzelmeit szerelemnek nevezi. A kérdés az, hogy ez modern értelemben vett szerelemérzés-e, és van-e erotikus tartalma. Véleményem szerint okunk van feltételezni, hogy erotikus tartalmat sem nélkülöző szerelmet érzett Szemere Pál iránt. Mindennel együtt a Kölcseyről szóló a legkevésbé állító jellegű írás a kötetben, amelynek a végén jelzem, hogy nincs megnyugtató válasz.” (<http://magyarnarancs.hu/konyv/kolcsey-meleg-volt-nyary-krisztian-margocsy-istvan-87328>)

Pécel, 1814 nyara

Kölcsey és Szemere már korábbról ismerik egymást, barátok. 1814 fontos év az életükben. Szemere 29 éves, két éve veteti a péceli birtokot, tavasszal feleségül veszi távoli rokonát, Szemere Krisztinát. 1814 nyarán Kölcseyt a Szemere házaspár vendégül látja péceli birtokán. A „péceli szép napok” furcsa keretben zajlanak. Szemere friss házas, Kölcsey éppen akkor lesz 24 éves, nagykorú. A Felelet-ben jelölve van néhány nap, amikor születnek az egyes fejezetek. Időrendi sorrendbe téve: július 18. (Bohógyi Gedeonhoz...), júl. 22. (A lepe...), júl. 26. (A Satyrus...), júl. 28. (Bohógyi Gedeonhoz...), aug. 25. (A Búsongó Ámor...). A péceli konferencián Hujber Szabolcs felidézte Szemere és Kölcsey levelezését. Kölcsey 1814. augusztus 8-án töltötte be 24. életévét, több levelében is hangsúlyt kap „huszonévesessége”. Pécelről két rövid levelet küldött

Helmeucz Mihálynak, hogy „a városi literátor a falusinak adjon valamit bővségéből”, vagyis könyveket küldjön neki Pécelre. Így indokolja: „Palim elment innen hazúl s magamban vagyok. Únalom és reflexio gondolatokat hoztak fejembe, melyek talán különben nem fogtak volna jóni...” Augusztus 1-jén kelt újabb levelében még mindig várják a Mondolatot, de már kaptak ígéretet Ráday gróf fiskálisától, hogy megküldi nekik. „A rend igen szép, s a nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a resultátumot...” Elképzelhető tehát, hogy az unalomnak köszönhetjük a Felelet egyes fejezeteit, ötleteit? Különös, hogy Mondolatot kér Kölcsey, hiszen kellett lennie Szemere birtokában is. Július 23-i levél: „nemely könyvekre van szükségem, melyek a Pali ruinává vált bibliothékájában nem találhatnák.” Az együtt töltött idő után Kölcsey Csekén, majd Álmosdon tartózkodik, itt éri Szemere levele efféle kérdésekkel: „Nem gyógyultál-e még ki a grammatomaniából? Vagy ismét a költés lelke fogott el? Vagy talán a nyári együttlétnünk lebeg előtted, s poétai epistolában akarod kiönteni az édes, és téged mint engem is nevetésre vonzó történetecskeket?” (Szemere Kölcseyhez, Lasztóc, 1814. december 2.)

Hujber Szabolcs: „Az együttlétnünk és nevetés szavak, valamint a kicsinyítő képző fontosabbnak láttatják a szellemi kaland közös átélésének léleküdtető voltát, mint az eredményül keletkezett dokumentum (Felelet...) lehetséges hatását.”

Fráter Zoltán irodalomtörténész is fölvetette a kérdést: „Mi a helyzet a barátsággal? Különösen a »baráti forró csókokkal« kezdődő levelek címzettjéhez szóló,

Szemere Pál iránti érzésekkel? (...) Kölcsey Andalgasok című verse, amelyet »Szemerémhez« címzett, egyértelműen a barátság síkján marad. A barátság alapja itt is a közös érdeklődés, a két fogékony lélek hasonló reakcióinak kiemelése: »Érez, miként Te, nagy lelkéből / Szent lángokat csapongani«, s odáig megy a bizalmas barátság leírásában, hogy barátját a női nemmel összefüggésben – tegyük hozzá, a nők iránti vonzalommal egyetértve – láttatja: »Mellét a pásztorok virányin / Erosnak vígan nyitja fel, / Andalgván a hegyek leányin / Tisztán hevülő érzésivel; / Hölgy mellett olvad hús berekben / Csalogány szívrazó dalán, / Láng ébred a tekintetekben, / Remegve nyúl kéz után« – ez utóbbi sorok már-már szinte nyíltan jelzik az erotikus tartalmat (...) Az intimitáson alapuló kapcsolat érintkezik a barátsággal, hiszen a barátság alkotórészei között is több intim elem található. De csak az intimitás elemei, amelyek Kölcsey és Szemere esetében nem csaptak át a szexet is magába foglaló szerelem érzésébe. Ha máshonnan nem, Eric Berne-től tudjuk, hogy semmi nem bolygatja meg annyira a barátságot, mint a szex, és semmi nem bolygatja meg annyira a szexet, mint a barátság. Szemere és Kölcsey ebben az időben, a Pécelen töltött szép napokban igen jó barátok voltak. Barátok, ahogyan kedves költőik, példaképeik és olvasmányaik szerzői, Goethe és Schiller voltak barátok. Kölcsey és Szemere, a Felelet...-en együtt dolgozó, hetekig együtt lakó két magyar költő, szigetnyi Európa volt akkor, Goethe és Schiller Pécelen.”

Szörényi László irodalomtörténész feldúltabban igyekszik helyükre tenni a dolgokat: „Ilyen stílusban írtak, ezt mindazok tudják, akik valaha behatóbban foglalkoztak a korrall, amely Kölcsey kora is, és ismerik valamelyest a szentimentális-romantikus stílust, továbbá van bennük valamennyi önmérséklet, amely néha üdvösen megakadályozza azt, hogy az ember nevetéssé váljék. (...) Az internetezés a maradék észti is gyéríti, én inkább olvasást javasolnék helyette.” (Magyar Nemzet Magazin, 2013. november 23. 37.)

Balázs Géza

„Tollat ragadtam”

A 18–19. században élő Bolyai Farkasról olvastam, hogy „elképzелhetetlen tudományos magányban, eszközök, kapcsolatok nélkül, több ezer kilométer távolságban a valamikori szellemi fellegváraktól nem válhatott sem feltalálónak, sem felfedezővé”. Bolyai környezetéről megtudtam, hogy „az elmaradt kisvárosban” az elhullott állatok tetemét az utcára dobták, eltakarításukat a kutyákra bízta, nagyobb esőzések után gólyalábon közlekedtek. Végül pedig hogy „a tanárok, diákok maguknak faragtak lúdtollból pennát, maguk készítették a tintát”. Sok, a mai viszonyok között élő ember számára különös dolog a régiségben természetes volt; a lúdtollfaragás és a tintakészítés sem föltétlenül az elmaradottság következménye.

A magyar nyelv értelmező szótárát kinyitva a *toll* szónál látható szósorozat – *tollharc, tollhegy, tollhiba, tollhúzás, tollkés, tollpárna, tollragó, tollrajz, tollszár, tolltartó, tollvita, tollvonás* – jelzi, hogy írástudó eleink milyen viszonyban voltak az íróttal. Csupán a *tollkés*-t szemügyre véve tudhatjuk, hogy ez ’könnyű, finomabb pengéjű rugós zsebkés’, Kazinczy, Csiky és Mikszáth műveiből ad idézetet hozzá a szótár. A leggyakrabban lúdtollból metszettek íróeszközt, amelynek gerince meglehetősen erős csévében végződik, ezt alakították írásra alkalmassá. A VI. századtól Európa-szerte írtak madárszárnytollal, latinul *penná*-val, azelőtt jobbra *calamus*-szal, vagyis nádszállal (ez is latin szó). Nem kellett Lúdas Matyinak lenni hajdan, hogy tollhoz lehessen jutni. Ha jól sejtem, nem is árulták a döbrögi vásáron a sokszor *téntá*-nak nevezett folyadékot, amelyik a szintén latin eredetű *tincta* ’festett víz’ szóból ered sok nyelvben (német, francia, olasz). Az Erdélyi magyar szótörténeti tárban olvasható 1600-ból: „Bernard Doctortól veottwnk Igen fekete tentat”, de olyat is olvashatunk 1657-ből, hogy valaki „maga téntájából, pennájával, papirosára” ír. A gubacstinta alapja a tölgyfagubacs, amelyet ecetben, esetleg fehérborban áztattak, majd a léhez vasszulfátot (FeSO₄) keverték. Kellett még az elegybe gummy arabicum, ez a mézga, amely egy afrikai akáciafa (*Acacia senegal*) halványzárge, levegőn megszilárduló nedve. Itthon is van efféle nedve egyes csonthéjas gyümölcsű fáknak, ez a mézga a *macskaméz*. Az arab mézga kiszáradva jól eltartható és széles körben használatos ragasztóanyag volt, már az egyiptomiak is használták, meleg vízben oldódik. Voltaképpen nem volt ördögös dolog a tintakészítés, sok írással foglalkozó elődünk el tudta készíteni jó-rossz minőségben más módon is.

Most olvassunk bele, mit ír Petőfi Sándor 1848. január 29-én Arany Jánosnak: „tollat ragadtam, vagy tulajdonképp nem is tollat, hanem fából való botot, melynek vége hasított hegyes acél vagy réz” – vége a pennakorszaknak! Ámbár ha tovább olvassuk, láthatni, nem ment könnyen a technikai haladás: „De milyen rossz ez a toll, azt csak az képzelheti, aki ezt az írást látja, amelyet vele teszek; földhöz is vágom mingyárt, hogy a fene egye ki!”

A „fából való bot”-ba, azaz a tollszárba rögzíthető fém tollszem – *tollszem* szó nincs a szótárban – gépesített gyártása az 1830-as években indult meg. Volt hegyes, gömbölyített, vágott végű, majd a 19. század végén a közepén lyukat formáló tollszem. Kisiskolás koromban tanítóink előírták, hogy milyen fajtával kell írunk, sokáig volt kapható az a típus, amelyiken ez a felirat volt olvasható: „363 SCHULLER JÓZSEF BUDAPEST REFORM TOLL 36”. Ennek a „háromhatvanhárom”-nak (így kértük a boltban) egy példánya itt van néhai édesapám Erdélyből való faragott tinta-, toll- és levéltartó készségén.

Lewis Edson Waterman 1884-ben szabadalmaztatta a töltőtollat, ennek patronos változata 1950 körül jelent meg, ilyenek ma is kaphatók. Egy budapesti újságíró, Bíró László Argentínában jött rá, milyen anyaggal kell tintát készíteni a korábban csak faladék jelezésére alkalmas találmányába, a golyóstollba. Az új íróeszköz *Eterpen* néven került piacra 1943-ban, később a franciáknál *BIC* (azaz: *Biro Crayon*) néven; az angolban máig is van *biro pen* vagy röviden *biro*. A parányi golyó az íróeszköz hegyében forogva egyenletesen engedi ki a festéket a gravitáció jóvoltából. Az amerikai űrhajósoknak ki is kellett fejleszteni olyan álltartállyal is felszerelt golyóstollat, amely a súlytalanság állapotában egyenletesen engede a festéket. A holdutazások éveiben néha lehetett ilyen tollat hazánkban is vásárolni.

Még 1960 körül is mártogatós 363-sal tanították a kisiskolákat tintával írni – mondván, hogy a golyóstollal nem lesz szép az írás. Akkortájt fogalmazás, helyesírás és külalak szerint is osztályozták. A golyóstollakat sokáig úgy gyártották, hogy a bennük lévő betétet többször meg lehetett töltetni tintával. Az említett értelmező szótár még ezt a példamondatot rögzíti: „Újra tölteti golyóstollát.”

Hírlik, hogy a világban vannak már helyek, ahol nem tanítják kézírásra a gyermekeket. Ők is úgy nézik majd a múzeumokban az íróeszközöket, mint mi a rómaiaktól ránk maradt *stilus*-okat; csak remélhető, hogy el tudják majd olvasni a tájékoztató feliratokat.

Büky László

Testi érzeteink beszédes megnevezései

A magyar nyelv szépsége és gazdagsága tökéletesen megmutatkozik a testi érzetek kifejezése terén is. Mivel a nyelvészet mellett gyógy-növény-terápiával is foglalkozom, így nap mint nap találkozom érdekes kifejezésekkel. Összegyűjtöttem néhányat ezek közül, hogy a segítségükkel rávilágítsak arra, micsoda mélységek rejlenek csodás anyanyelvünkben.

A *mázsás kő ül a mellemen* kifejezést használhatjuk a mellkasunkban jelentkező szorító érzés körülírására, ami időnként valóban olyan érzés lehet, mintha kő nehezedne a mellkasunkra. A *szívére vesz* szintén nagyon beszédes kifejezés. Az érzékeny emberekre jellemző, hogy ha valami érzelmileg mélyen érinti őket, akkor pontosan a szívvel és a vérkeringéssel összefüggő panaszok jelentkezhetnek. Nem véletlen, hiszen a szív az érzések lakhelye, ott jelzi a szervezet a gyengeséget. Ha lámpalázra, izgalomra, feszültségre okot adó helyzetbe kerülünk, előfordulhat, hogy *összeugrik a gyomrunk*. Ilyenkor a gyomor

körül izmok valóban összeugranak, így reagálnak a készenléti állapotra. *Torokszorító érzés* lehet, amikor valamit nagyon szeretnénk kimondani, de valami miatt nem tehetjük meg. Ebben az esetben nemcsak a szorító érzést vehetjük észre, hanem akár torokgyulladás, pajzsmirigyprobléma is felütheti a fejét. Hasonló fordulhat elő, ha „besokallunk”, vagyis azt érezzük, hogy összezsapnak a fejünk fölött a hullámok. Ilyenkor szoktuk azt mondani, hogy *torkig vagyok*, s ennek még egy torkunkra mutató kézmozdulattal is nyomatékos adhatunk.

Számomra roppant izgalmas a *nem tudom megemészteni* kifejezés is. Megfigyeltem az évek során, hogy aki ezt a kifejezést használja egy-egy olyan történéssel, helyzettel kapcsolatban, amelyet képtelen magában feldolgozni, annál előbb-utóbb valóban különféle emésztőrendszeri tünetek jelentkeznek.

Véleményem szerint csodálatos, hogy a magyar nyelv mennyire szépen kifejezi a bennünk zajló testi-lelki folyamatokat. Érdemes időnként elgondolkozni azon, hogy öntudatlanul is milyen mély értelmű, akár megvilágosodást is hozható kifejezéseket használunk.

Kelemen Livia

Ez is (egy) örökzöld téma

A magyar nyelvhelyességnek egyik legtöbbet tárgyalt, leg-
alaposabban vizsgált témája az *egy* határozatlan névelő hasz-
nátának kérdése. Mikor helyes, magyaros, mikor fölösleges,
idegenszerű az *egy*: nem könnyű (részben nem is lehet) szabá-
lyokba foglalni. Már a Lőrincze Lajos szerkesztette Nyelvmű-
velő című kötetben (1956) alapos cikket szentelt ennek a kér-
désnek Farkas Vilmos; a Nyelvművelő kézikönyv I. kötetében
(1980) Elekfi László és Grétsy László foglalkozott vele több ol-
dalon keresztül. Ennek ellenére még mindig sok a tisztázatlan-
ság az *egy* körül; legalábbis az újabb példák ezt mutatják.

Induljunk ki abból, hogy a határozatlanságot a magyarban
nemcsak határozatlan névelővel lehet kifejezni, hanem néve-
lőtlenséggel is. Ezt sokan nem tudják, és ami ennél is nagyobb
baj, nem is érzik.

Nemrégiben egy labdarúgó-mérkőzésen Brazília az első
negyedóra végén megszerezte a vezetést Paraguay ellen. „*Ez
adhat egy nyugalmat a brazil csapatnak*” – jegyzi meg a kom-
mentátor. Ez a mondat olyan, mintha egy magyarul már elég
jól tudó idegen anyanyelvű mondta volna. Az *egy* névelő
szükségtelen, a szórend is rossz. Helyes magyarsággal így
hangzott volna: „*Ez nyugalmat adhat a braziloknak.*” Még
jobb, mert tömörebb: „*Ez megnyugtathatja a brazilokat.*” Egy
kereskedelmi tévécsatorna híradójában pedig ez a mondat
hangzott el: „*A nemi szerepek körül egy zűrzavar van.*” Ez is
jobb lett volna névelő nélkül: „*A nemi szerepek körül zűrzavar
van.*” Vagy más szórenddel, az újságoló részt jobban kiemelve:
„*Zűrzavar van a nemi szerepek körül.*”

A riporternek, műsorvezetőnek megvan az a mentsége,
hogy rögtönözve kell fogalmaznia. De az írott nyelvben is talál-
kozhatunk ilyen mondatokkal: „*Mielőtt kiállították volna [az
aranyozott Buddha-szobrot], a szakemberek egy CT-vizsgá-
latnak vetették alá.*” Fölösleges a névelő, elég annyi, hogy
„*CT-vizsgálatnak vetették alá*” vagy „*CT-vel is megvizsgálták*”.

Elég gyakori, hogy a határozatlan névelő olyan minőségjel-
zős szó szerkezet elé kerül, amely nélküle is jól megállná a he-
lyét a mondatban: „*Kérjen egy ingyenes állapotfelmérést*” (egy
reklámmotatványról); „*A Brexit [ti. a brit exit, vagyis az Eu-
rópai Unióból való kilépés] által okozott káosz egy széthullási
folyamatot indíthatna el*”; „*X. Y. rajztanár [...] hagyatéka egy
nagyon jelentős anyagot képvisel ezen a területen*”; „*Egy szeren-
csés időszaknak nézhet elébe*”; „*Egy motivált időszak köszön-
het önre*” (az utóbbi két idézet egy reklámújság horoszkópjából
való). Ha ezek elől a jelzős szerkezetek elől elhagynánk az
egy névelőt, az eredmény nemcsak magyarosabb lenne, hanem
a beszélő szándékának is jobban megfelelné. A határozatlan
névelő törlése miatt ugyanis a jelző nagyobb nyomatékot kap,
és ez ezekben a mondatokban összhangban van a közlés tartal-
mával: *kérjen ingyenes állapotfelmérést; a káosz széthullási folya-
matot indíthatna el; a hagyaték nagyon jelentős anyagot képvisel;
szerencsés időszaknak nézhet elébe; motivált időszak köszönhet
önre.*

A fenti példák meggyőzően igazolják Farkas Vilmosnak azt
a megállapítását, hogy „a magyarban a határozatlan névelő
használata jóval szűkebb körű, mint a németben vagy más in-
dogermán nyelvben” (például az angolban, tehetjük hozzá).
De az idézet folytatása is igen megszívlelendő: „A magyaros
észjárás ellen elkövetett hiba különösen akkor szembeötlő, ha
névszói vagy névszói-igei állítmány elé teszünk határozatlan
névelőt.” Lássunk tehát néhány ilyen példát is: „Az augusztus
30-ig látható tárlat *egy válogatás* a Kecskeméti Katona József
Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményéből”; „A furcsa lát-
vány nem más, mint *egy optikai illúzió*”; „Ez a tevékenység *egy
szükséges kiegészítője* az erdészeti intézkedéseknek”; „De

konkrét vád is megfogalmazódott ön ellen, mely szerint a Pesti
barokk *egy nőgyűlölő regény*”.

Továbbra is Farkas Vilmos gondolatmenetét követve: ha
egy dologról vagy személyről csak annyit akarunk mondani,
hogy a dolgoknak vagy személyeknek valamelyik csoportjába
tartozik, de nincs szándékunkban megjelölni mint egyiket a
csoport elemei közül, akkor nem teszünk eléje határozatlan
névelőt. Röviden: nem kell *egy* névelőt tenni az olyan főnév
elé, amely azt mondja meg, micsoda valami vagy valaki. A fenti
példákban is ezt a megoldást kellett volna alkalmazni: *a tárlat
válogatás a kecskeméti Katona József Múzeum képzőművészeti
gyűjteményéből* (mellesleg: nem kell mindent nagy kezdőbetű-
vel írni...); *a furcsa látvány nem más, mint optikai illúzió*; *ez a te-
vékenység szükséges kiegészítője az erdészeti intézkedéseknek*; *a
Pesti barokk nőgyűlölő regény* (mármint a vád szerint).

Kétlem, hogy mindezt ne tudná az a kiváló költő és esszéis-
ta, akinek ezt a mondatot adta a szájába egy interjúkészítő:
„Régi és kedves gondolatom, hogy a *költészet egy mesterség*,
amit ugyanúgy meg kell tanulni, mint más.” Szeretném hinni,
hogy valójában ezt mondta: „*A költészet: mesterség*, amit ugyan-
úgy meg kell tanulni, mint bármi más.” Ebben a névelőtlen
alakjában a *mesterség* szó megkapja azt a hangsúlyt, amely en-
nek a közlésnek a lényege.

De miért is hibáztatnánk az újságírókat, ha még egy nyelv-
szeti portálon is ezt olvashatjuk: *A szabad ragozhatóvá válása
egy érdekes tanúbizonysága annak, hogy hogyan változik a nyelv.*
Szerintem annyira még nem változott meg a magyar nyelv,
hogy az idézett mondatot kifogástalannak minősíthessük.

Az *egy* névelő idegenszerű használatát hathatósan támogat-
ja az internetes lexikonoknak az a gyakorlata, hogy a címszó
után a meghatározás elé határozatlan névelőt tesznek, „ponto-
san” lefordítva a forrásukul szolgáló angol, német stb. szöve-
get. Figyeljük meg a szolgál fordítást és ennek nyelvhelyességi
következményeit az alábbi, találmokra kiválasztott példákon:
*Egyenlítői-Guinea egy független afrikai ország, mely a Gabon és
Kamerun között elterülő szárazföldi területeket, valamint az At-
lanti-óceánban fekvő néhány szigetet foglalja magába*, vö.
*Equatorial Guinea [...] is a country located in Central Africa; A
Loreley [...] egy palaszikla a németországi Sankt Goarshausen
településnél, Rajna-vidék-Pfalz tartományban*, vö. *Die Loreley
[...] ist ein Schieferfelsen im UNESCO-Welterbe Oberes
Mittelrheintal bei Sankt Goarshausen, Rheinland-Pfalz.*

A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy ha az állít-
mányi szerkezet, az ún. azonosító predikatív viszony elsősor-
ban nem azt akarja kifejezni, hogy az illető személy vagy dolog
kicsoda, micsoda, hanem inkább azt, hogy milyen, az *egy* név-
elő kitétele nem kifogásolható. Nagy klasszikusainktól is tu-
dunk idézni ilyen példákat: „*A bánat: egy nagy óceán*” (Petőfi);
„*A világ egy kopott szekér*” (Arany). Vagy hogy egy beszélt nyelv-
vi példához folyamodjunk, ha trefásan azt mondom valakire,
hogy „*Hát, nem egy Einstein*”, akkor ez azt jelenti, hogy 'gyenge
képességű, buta'. Névelő nélkül ez a litotész (szépitő jellegű
retorikai alakzat) ezzé a szimpla ténykijelentéssé silányul: *nem
Einstein*, hanem valaki más.

Ezek miatt a kivételek miatt az *egy* határozatlan névelőt
nem szabad meggondolatlanul irtogatni, ahogyan azt a régebbi
nyelvművelők tették. Annak idején a sok hibáztatás miatt
annyira óvakodtak az *egy* használatától, hogy onnan is elhagy-
ták, ahol hibátlan lett volna. „Kedvencem” az, amikor Kodály
Zoltán „*Fölszállott a páva* (variációk *egy magyar népdalra*)” cí-
mű nagyzenekari művének alcímét így adják meg: „*variációk
magyar népdalra*”. Holott itt nem idegenszerű az *egy*. Kodály
csak tudta.

Mindezek alapján ennek a cikknek a címében is jó lett volna
mind a névelős, mind a névelő nélküli forma: „*Ez is örökzöld
téma*” vagy „*Ez is egy örökzöld téma*”. Csak az első változatban
nagyobb nyomatékot kap az *örökzöld* jelző.

Kemény Gábor

Az inflexiós morfémák hasznáról, valamint az általános és a határozott ragozásról

① A magyar nyelv az agglutináló, az ún. ragasztó nyelvek közé tartozik, hiszen a toldalékolható szófajok esetében fontos információkat hordoz a szó vége. Az ott megjelenő szuffixumok viszonyokra utalnak, jelentésmódosító szerepük lehet.

② Minden a nyelvben megjelenő közlés, információ szorosan kötődik a nyelvhasználati szituációhoz, az adott kommunikációs helyzethez. Hiszen a nyelv csak a nyelvhasználatban él, egymás közötti információcserénkről, kapcsolatainkról, viszonyainkról szól. A szavainkat is úgy tudjuk jellemezni, csoportosítani, hogy miként használjuk fel őket a mindennapi használatban. A felhasználás módja szerint soroljuk őket szóosztályokba, szófajokba.

③ Az **igék** például köztudottan cselekvést, történést, léte-zést, vagyis valamitől valameddig tartó folyamatot jelölnek: *olvasunk, irnak, álmodoztok, aludnék, (jól) figyelj!* Amikor egy ige elhangzik, a beszédhelyzetben részt vevők számára a tartalmi jelentés mellett még számos információ válik fontossá. Ezeket az információkat az **igei inflexiók**, az igeire jellemző toldalékok közvetítik. Így fontos, hogy **ki végzi** a cselekvést (ki a történés, a létezés „érintettje”), hiszen az adott helyzetben nem mindegy, hogy pl. (ebéd után) *én mosogatok*, vagy *te mosogatsz*. Az igealany kötelező eleme az igei jelentéstartalomnak, és így az igealagnak is, mindig jelen van, az **igei személyrag** jelöli. Az igealany az ige (kötelező) vonzata. Az igealany száma és személye a beszédhelyzetből adódik: az első személy a beszélő (*én*), és aki hozzá tartozik (*mi*); a második személy a megszólított (*te*), és aki hozzá tartozik (*ti*); a harmadik személy pedig az, aki(k)ről az adott szituációban szó van (*ő, űk*).

Az is lényeges a beszédhelyzetben, hogy **mikor történik** a cselekvés (a történés, a létezés): (*Most*) *dolgozom*, (*tegnap*) *dolgoztam*, vagy (*holnap*) *fogok dolgozni*. A cselekvés ideje is kötelezően ott van az ige-n, az időjel feladata a jelölése. Továbbá egy ige kimondásával a beszélő a **szándékát** is mindig közli, ez lehet kijelentés: *kirándultam*, feltételeesség: *kirándulnék*, vagy felszólítás: *kiránduljatok!* Ennek jelölésére az igemód, illetve a módjel szolgál.

A fenti információk tehát szorosan köthetők az igei jelentéstartalomhoz, kifejezők az igei inflexiók, az **ige inflexiós morfémái**: az **igei személyrag**, az **időjel** és a **módjel**. Ezek az ige kötelező nyelvtani kategóriái. Csak ige-n jelenhetnek meg, tehát csak az ige-re jellemző toldalékok.

Az igei személyragnak a cselekvő számának és személyének kifejezésén túl van még egy fontos feladata. Mégpedig annak jelölése, hogy milyen ragozásban van az ige. A ragozás azzal kapcsolatos, hogy az ige tárgy-as vagy tárgyatlan-e. A tárgyatlan ige-nak csak alanyi ragozása van, a tárgy-asnak lehet alanyi is: (könyvet/valamit) *olvasok*, tárgy-as is: (a könyvet/azt) *olvasom*.

Az **alanyi** és a **tárgyas ragozás** elnevezés megtévesztő lehet: az **alanyi ragozás** arra utalhat, hogy csak az alany számát és személyét fejezi ki, és nem utal tárgyra. A **tárgyas ragozás** elnevezés ezzel szemben azt közvetítheti, hogy van tárgya az ige-nak. Ehhez képest viszont azt látjuk a nyelvhasználatban, hogy nemcsak a tárgyatlan ige-knek van alanyi ragozásuk (*sétálok*), hanem a tárgy-as ige-knek is: (valamit) *olvasok*. Alanyi ragozást használunk akkor, ha a tárgy-as ige-nak határozatlan tárgya van (*valamit*), sőt akkor is így ragozzuk az ige-t, ha első és második személyű határozott tárgya van: *lát engem/minket; lát téged/titeket* (a beszédhelyzetben az első és a második személyű tárgy mindig egyértelmű, tehát határozott). Ennek alapján azt

mondhatjuk, hogy az alanyi ragozás az ige-k általános használatú ragozása, hiszen akkor is ezzel élünk, ha tárgyatlan az ige, valamint ha tárgy-as, és határozatlan tárgya van, továbbá akkor is, ha határozott tárgyú (1. feljebb). A tárgy-as ragozás ezzel szemben egy speciális ragozási forma, csak abban az esetben használatos, amikor a tárgy-as ige-nak 3. személyű határozott tárgya van: *olvasom azt/azokat, látja őt/őket*. Ebből ered a két-féle ragozás újabban használt elnevezése: alanyi = **általános ragozás**; tárgy-as = **határozott ragozás**.

④ A **főnévvel** kapcsolatban (amely élőlényt, élettelen tárgyat, dolgot, elvont fogalmat stb. jelentő szó) is vannak olyan információk, amelyek fontosak lehetnek az adott szituációban. Ezeket az információkat is inflexiós toldalékok, a **főnév inflexiói**, a **főnévre jellemző jelek és ragok** képviselik a főnévi szóalagnak.

A dologfogalommal összefüggésben lényeges lehet, hogy egy vagy több van-e belőle, ezt a számjel jelöli a főnéven. Az **általános** (an használt) **többszjel** (-k) a többségi jelölést valósítja meg: *fák, gyerekek, gondolatok*. Az sem elhanyagolható információ, hogy kihez tartozik a főnév által jelölt személy, dolog stb. Ezt a **birtokos személyjel** jeleníti meg az adott szón: (az én) *lányom*, (a te) *könyved*. Fontos lehet, hogy az elhangzó főnévvel jelölt személynek, dolognak van-e valamije: *a gyerek füzete = a gyereké; a ház ablaka = a házé; ezt az információt a főnéven a birtokjel* (-é) testesíti meg. A birtokjel tehát mindig a birtokos szón van rajta, és használatkor egyben a birtok is a főnévre, a birtokosra kerül.

Ha a birtokos-birtok kapcsolatban lévő főnév többségét akarjuk jelölni, ezt már csak az ún. speciális többszjel, a **birtoktöbbszjel** (-i) tehetjük meg: *lányaim, könyveid; (a gyerekek füzetei) = a gyerekéi, (a ház ablakai) = a házéi*.

Fontos tudni egy közlési helyzetben, hogy az adott főnév (személy, dolog) hogyan kapcsolódik a megnyilatkozás többi szavához, például a cselekvést jelölő ige-hez, egy másik főnévhez stb.: *Levelet várok, Kirándulásra mentünk, Találkozom Zsófi-val, Ez a fiúnak a könyve*. A főnéven a más szavakhoz fűződő viszonyok (mondatrészi szerepek) jelölői a főnévragok, a **főnévi viszonyragok**.

A **főnév inflexiói**, **inflexiós morfémái**, a **főnévi jelek és viszonyragok** is a főnévvel kapcsolatos információkat jelenítik meg az adott főnéven. Csak főneveken jelenhetnek meg.

⑤ A **melléknév** – amely tulajdonságot jelölő szó – is kaphat **inflexiós toldalékokat**, melléknévi jeleket és ragokat, amik a melléknévi jelentéssel kapcsolatos információk megjelenítésére szolgálnak.

Az összehasonlítható tulajdonságot kifejező melléknévek-nél fontos lehet a tulajdonság foka: *csinos lány, csinosabb lány, legcsinosabb lány*. Ezt a **melléknévi fokjel**, a középfok és a felső-fok jele fejezheti ki. A fokjellel ellátott melléknéven pedig megjelenhet az ún. **kiemelőjel**, amely kiemelésre szolgál: *a ket-tő közül a nagyobbik*.

A melléknév használatkor is lényeges, hogy a szó milyen kapcsolatban van a megnyilatkozás többi szavával, és ezt a **melléknévi viszonyrag**, határozórag jelölheti rajta. Pl. *magyar okos, elragadóan szép*. Mindkét ragos melléknév fokhatározó.

A **számnév** mennyiségi tulajdonságot kifejező szó, tulajdonságjelölő szerepe a melléknévhez teszi hasonlóná. **Inflexiós toldalékként viszonyrag** járulhat hozzá, ami azt a nyelvtani viszonyt jelölheti rajta, amit a mondat egy másik szavához képest betölt: *háromszor* (számhatározó) *mondta, ötször* (fokhatározó) *nagyobb, heten* (szám-állapothatározó) *voltunk*.

⑥ Az ige, a főnév, a melléknév és a számnév tipikusan ragozható szófajok a magyarban. Ragozásukban az inflexiós toldalékaik, jeleik és ragjaik vesznek részt. Ezek az inflexiók a szófajra jellemzők, a vele kapcsolatos lényeges információkat jelenítik meg az adott szófajon, tehát szófajspecifikus toldalékok.

Balogh Judit

Mentén

A *mentén* A magyar nyelv értelmező szótárában (1961) nem önálló címszóként található meg, hanem a személyragos *mente* 'menése; folyó partja, partvidéke' főnév szócikében, határozóragos, névutószerűen használt alakként, ezekben a helyhatározói jelentésárnyalatokban: '<folyó> partján, közvetlen környékén' (pl. *a Duna mentén*), 'valamely, hosszirányban elnyúló, húzódo természeti alakulat vagy emberi alkotás közvetlen közelében, irányával párhuzamosan' (pl. *az út mentén, az árok mentén, a vasút mentén*). Némi egyszerűsítéssel lényegében ugyanez áll a Magyar értelmező kéziszótárban (1972), sőt annak a megújított kiadásában (2003) is.

A Nyelvművelő kézikönyv (1985) *mente, mentén, menti* szócikkének csak helyesírási vonatkozása van; számunkra ez most nem lényeges. Nagyon is fontos viszont az, amit a Grétsy László és Kemény Gábor szerkesztette Nyelvművelő kéziszótár (1996) *mentén* szócikkében olvashatunk; a rövidítések feloldásával idézem: „A névutószerűen használt *mentén* ragos főnevet korábban csak konkrét értelemben alkalmazták: *a folyó mentén, az út mentén*. Újabban, különösen a publicisztikai stílusban, elvont jelentéstartalom kifejezésére is használatos: *a politikai mozgalmak a közös érdekek mentén szerveződtek meg; a párt a volt tulajdonosok érdekei mentén fejt ki propagandatevékenységet* (a sajtóból).” Ezt a jelenséget a szócikk így értékeli: „Konkrét jelentésű szavak effajta átvitt értelmű használata természetesen nem hiba, sőt hasznos nyelvi jelenség. Ám a *mentén* kezd közéleti divatszóvá válni, ezért lehetőleg helyettesítsük szinonimáival: *a közös érdek(ek) alapján, szerint; a közös érdek(ek)nek megfelelően. A vki(k)nek az érdekei mentén* kifejezés helyett pedig egyszerűbb is, pontosabb is, őszintébb is ez: *vki(k)nek az érdekében*.”

Ezzel egybehangzó véleményt fejtett ki Kemény Gábor csaknem másfél évtizeddel később a Magyar Nyelvőrben közölt cikkében is (2009) az analitikus szerkesztésmód érvényesülésével, azon belül pedig bizonyos névutók terjedésével foglalkozva. Az elvont jelentéstartalmú *mentén* tárgyalását így zárta: „Szerencsére ez a homályos, finomkodó szóhasználat az adatok tükrében egyáltalán nem mondható gyakorinak. A fent idézett néhány példára több mint száz konkrét helyhatározói értelmű adat átböngészésével sikerült rábukkannom.”

Kemény Gábor statisztikai felmérése természetesen önmagáért beszél. Érdeemes volna azonban olyan gyakorisági vizsgálatot is végezni, amely az elvont jelentéstartalmú *mentén* előfordulását a vele körülbelül azonos funkciójú *valami szerint, valami alapján, valaminek megfelelően* típusú kifejezésekével vetné össze, méghozzá úgy, hogy a vizsgálódás ne csupán a jelenre vonatkozzék, hanem az elmúlt néhány évtizedre is kiterjedjen. Mindennapi tapasztalataim alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy a *mentén* erős térhódítását lehetne megfigyelni a *szerint, alapján, megfelelően* rovására.

Erre a napjainkat is magába foglaló nyelvtörténeti statisztikai felmérésre (egyelőre?) nem szántam rá magam. Megpróbáltam viszont utánajárni annak, mikortájt kezdődött meg és terjedt el a *mentén* használata a helyhatározói-nál elvontabb, többnyire tekintethatározói-nak vagy ahhoz közelinek mondható funkciójában. Ehhez egyrészt a saját emlékeimet és a bevezetőben említett szótárak, kézikönyvek vallomását hívtam segítségül, másrészt A magyar nyelv nagyszótárának a forrásait: az MTA Nyelvtudományi Intézetében található cédulaanyagot, a szótár készítéséhez összeállított elektronikus szövegtárat ([\[nytud.hu/hhc\]\(http://nytud.hu/hhc\)\), valamint a szócikkíráshoz kiegészítésül felhasználható CD-eket.](http://www.</p></div><div data-bbox=)

Míg helyhatározói szerepében a *mentén* még félig-meddig ragos főnévnek tekinthető, noha erősen névutószerűen viselkedik, az elvontabb, tekintethatározói jellegű funkciójában már kétségtelenül névutó. Saját tapasztalataim, emlékeim alapján ennek az elvontabb jelentéstartalmú névutónak a feltűnését az 1980-as évek végére, számottevő elterjedését pedig az 1990-es évekre tettem volna. Támogatta ezt a feltevést az is, hogy az értelmező szótárak csak helyhatározói jelentést vettek fel. (Az, hogy a Magyar értelmező kéziszótár megújított változata is így tett, nem azzal magyarázható, hogy a 2000-es évek elején még nem volt elég a szótári szerepeltetéshez az elvont *mentén* elterjedtsége, hanem inkább a régebbi kiadáshoz való túlzott ragaszkodást látok benne.)

Amit a saját emlékeimre hagyatkozva az elvontabb *mentén* keletkezési és elterjedési idejéről feltételeztem, ahhoz tökéletesen illik az, hogy a Nyelvművelő kézikönyv a jelenséget még nem tartotta említésre méltónak, a Nyelvművelő kéziszótár viszont már igen.

A kormeghatározásban a nagyszótári források közül a cédulaanyagot nem vettem hasznát, mivel csakis helyhatározói adatokat találtam benne.

Az elektronikus szövegtár viszont meglepetéssel szolgált. Kiderült, hogy – igaz, csak szórványosan – már az 1920-as évektől kezdve vannak a *mentén*nek a helyhatározói és az elvontabb szerep közötti átmenetet képviselő vagy határozottabban az elvontabb funkcióba hajló adatai. Néhány a példák közül: „[A spinozai gondolatrendszer] filozófikus lényege a természetudományi gondolkodás módszerének *alakulása mentén* nyerte kiérését” (1927: Gaál Gábor filozófiai tanulmányából); „Egyesületi-, városi-, magán- és egyházi iskolák mellett a legrikitőbb szabadtestületi iskolák szinte fanatikus csoportjai szaporodnak és halnak ki a divatos felbukkanó és eltűnő pedagógiai *kuriozitások mentén* [ti. Németországban]” (1928: egy kolozsvári napilapból); „egy vézna kis minisztériumi karriért a protestáns magas *kapcsolatok mentén* is meg lehet csinálni” (1941: Tatay Sándortól). – Az adatok felbukkanása az 1970-es évektől válik sűrűbbé, főleg szociológiai munkákban, de másutt is. Két példát idézek ebből az időszakból: „A szem természetesen nem önkényesen alakítja a dolgokat, hanem társadalmi *erővonalak mentén*” (1977: Almási Miklós esztétikai tanulmányából); „Ebben jelentős eltérés nincs is a különböző demográfiai *változók mentén*” (1979: a rádió társadalmi megítéléséről szóló szociológiai elemzésből). – Azzal persze már nem mondom újat, hogy a rendszerváltás küszöbén és az 1990-es években ugrásszerűen megnő az adatok száma: a szociológia és a vele többé-kevésbé rokon tudományok mellé felzárkózik a törvényhozás és a közigazgatás nyelvhasználata, ezekkel szoros összefüggésben pedig a sajtónyelv. Az elektronikus szövegtár mellett minderre biznyság például az Országgyűlési Naplónak és a Magyar Hírlapnak a CD-je is.

A *mentén* divatja a nyelvtudományt sem kerülte el. Körülbelül az ezredforduló óta azt tapasztalom, hogy a nyelvészek nagy része előadásait és írásait – úgy tűnik: mondanója tudományosságának, szakszerűségének nyomatékos jelzésére – telezsúfolja *menté*ekkel. Szerencsére akad példa a névutó valóban választékos és szemléletes, mértéktartó alkalmazására is.

Véleményem szerint az elvont jelentéstartalmú *mentén* névutó kialakulása jól magyarázható, használata pedig nem tekinthető eleve hibának. Használói azonban gyakran megfélemlenek arról, hogy egy szó szerepeltetésében a választékosság és a tömegesség nemigen fér össze egymással.

Horváth László

Tájszavak Lendva vidékéről

A közelmúltban azokat a muravidéki magyar tájszavakat rendeztem, amelyeket a Szlovéniában való korábbi tartózkodásom során spontánul gyűjtöttem. Ezúttal is megtapasztalhattam, amit máskor jómagam is, szombathelyi kollégáim is, sőt a magyar nyelvjáráskutatók szélesebb köre is általános érvennyel megfigyelhetett, vagyis azt, hogy a magyar nyelvterület szélső részei a nyelvi régiéseket leginkább őrző régiók. Így van ezzel természetesen a Muravidék is a maga számos nyelvjárásiasságával. A helybelieknek az itteni nyelvhasználatnak ezek az értékei szinte fel sem tűnnek, de a kívülállók számára érdekesnek, a nyelvész szakma számára sokat érőnek minősülnek. Bár a különböző fórumok már többször is foglalkoztak ezzel a témával, remélhetőleg nem lesz haszon, tanulság nélküli, hogyha e helyütt is bemutatok egy kis válogatást izelítől a Lendva vidékéről származó tájszógyűjteményemből.

Gazdag anyagról árulkodnak a különféle cselekvésekre utaló kifejezések: *átborzít, borzít, megborzít*, azaz '(többnyire földet) meglazít, forgat'; *valakibe fajtózik*, vagyis 'valakire fajtik'; *fölmosódik* 'elmosogat'; *forcsátol* 'lubickol'; *gyugatozik ~ gyogatozik*, azaz 'szüreten éneklés közben kiáltozik, sikít örömben'; *kípisz* 'kibillent, kilök'; *körködik*, vagyis 'hetvenkedve dicsekszik'; *lafiat* 'baktat, bandukol'; *megaszad* 'megszárad, megérik'; *nagyoz* 'nagyol'; *pall*: első jelentésében 'elamit, pl. babot fejt', második jelentésében 'kifejtés után bolyhos tökmagot kézzel megdörzsöl és edényben fölraz, hogy a pihe lemenjen'; *pöszörkül* 'barkácsol'; *sappog*, azaz 'alamuszian megy'; *virso* 'vigyorog' vagy 'vicsorog (pl. kutya)'.

A lép szócsaládjának nyomai a sárréti tájnevekben

Dolgozatomban a Sárrét korábban általánosan használt, sok szállal ide köthető *láp* szavát vizsgálom meg, különös tekintettel előfordult sajátos formákra és jelentésekre (vö. *láp A, B, C*). A 18. század végi, 19. század eleji történeti anyagokból (protocollumok, községi jegyzőkönyvek, peres és bírói feljegyzések) tudjuk, hogy a rétség eredetiségének megszűnésével, a vízi világhoz kötődő szóanyag elveszésével a nyelvjárások szókészletében is jelentős pusztulás következett be. Kiegészítve a Gyórfy Istvántól sokat idézett megállapítást, hogy „elveszett a lápi élet nyelvkincese”, az összegezést azzal egészítem ki, hogy ebben a nyelvi anyagban jelentős számú a vízi élethez köthető mellékjelentések pusztulása is. Ezekből gyűjtöttem ki a példátáramat.

A *láp* egyike azoknak a Sárrét-vidékhez kötődő szavaknak, amelyet a szótárak általában köznyelvinek minősítenek (vö. ÉKsz. 818): 'vizinövényekkel teljesen benőtt mocsár'. Értelem szerű, hogy bennünket a Sárréten élt jelentései érdekelnek, ezek kötődnek a hajdani sárréti vízi világhoz. Ezeket a jelentéseket őrzi a legtöbb, a vidékről összegyűjthető adat is. Komádi¹⁴⁶: „*talpalt a lápot*”, Pocsaj^{P2}: „*az a borzasztó lép, víz, nádas*”, Sárrétudvari^{P2}: „*A Sár-rétben lévő nevezetes lápok, Rúcás-láp, Nádvaság lép...*” és még 14 *láp* utótagú határnév, Szeghalom¹⁴⁴: „*Torda csupa mély Lápokból áll*”, Szerep^{P2}: „*egyes lápok fordulnak elő Ú. m: Nagy Láp, Vágó Láp, Nótáros Láp...*”, Vésztó^{P2}: „*Veres lép*” (hn).

A) *Láp* 'láptalaj'

Berettyóújfalui¹⁵³: „*Meggyulladt a lép...*”, Darvas^{P2}: „*Buzgó-láp szep nád termő hely*”, Esztár²²³: *Láphan* (hn), Füzes-

A hivatkozásoknál arra törekedtem, hogy egyszerűek, tájékoztatók legyenek. Nagyaráb²⁰⁶, a felemelt szám a Sárréti tájszótár forrásjegyzékének 206. sz. tételére utal: ²⁰⁶ Végh József: Sárréti népmesék és népi elbeszélések. Biharnagybajom, ¹⁸⁰: Bertalan Szilágyi János: Bihar vármegyei Sárrét le-írása. Kézirat. 1827., Pesty Frigyes két megyei helynévtára: ^{P1} Békés megye. Közzétette Jankovich B. Dénes, Hévízi Sándor, ^{P2} Bihar megye helynévtára. Közzétette Hoffmann István, Kis Tamás.

Változatosak a dologfogalmak megnevezései is. Következők néhány példa előbb a növények köréből: *berekfa* 'égerfa'; *bitibátibot, botika* 'a káka, a gyékény virágzata, buzogánya'; *csordáskörte* '(fenyő)toboz'. Az állatok, a rovarok világát idézi meg például a *göbe* 'nöstény disznó' jelentésben, a *sakkandék, sakkant* 'a méhnél nagyobb, a dongónál kisebb darázsféle' jelöléseként. Területre vonatkozik a *fontos* 'telek, házhely' értelemben vagy a *zöhüny* 'csalitos, bozotos, tuskés, csalános, megközelíthetetlen terület(rész), nagyobb bozót'. A tárgyak terén a 'vékony ruha' *háporincs*, az 'éjjeli lámpa' pedig *pipics* is lehet. Az ételnevek is sokszínűek: *csörge, zsírka* 'töpörtyű'; *dürömszik* '(kenyér)morzsa'; a 'disznósajt'-ot *prézbors* mellett *gömbösnek* is nevezik; *pompos* 'fehér, kerek, cipőszerű kenyér'.

Tulajdonságra mutatnak rá a következő szavak: *cséfeta*, azaz 'csevegős, locsogós'; *kács* 'deformálódott'; *mosdatlan*, azaz 'nyers, nem ép, rosszul csomagolt'; *tepecs* 'ügyetlen, nehézkés'. – Végül a körülményekre célzó kifejezések közül is említődjen meg egy-két példa: *áti* 'át'; *ekkorán* 'úgy, ennyire'; *hokke* 'óvatosan, vigyázva'; *sokárig* 'sokáig'.

Egy ilyenfajta összeállítás – szándéka szerint – bizonyos jelzés a kívülállók számára, visszajelzés a helybelieknek az adott nyelvhasználat sajátos értékeiről. A maga módján alátámasztani kívánja azt az egyre közkeletűbb vélekedést, hogy a tájszók, a nyelvjárások a mindennapi közlésben betöltött szerepük mellett segíthetik a kisebb-nagyobb nyelvi közösséggel való azonosulást, erősíthetik a helyi tudatot, az anyanyelvi otthonosság érzetét, őrzik a jó hagyományokat, továbbá nem lebecsülendő elemei, részei, mutatói nemcsak a helybeli, hanem az egyetemes kultúrának is.

Molnár Zoltán Miklós

gyarmat^{Prot. 148}: „*Görbe-lápa, Csákó lápnak, CsukaLápon*”, Gáborján^{P2}: „*Görbe lép*” (hn), Komádi¹⁴⁶: „*ingó, süppedékes kőülápokon*”, Szeghalom^{P1}: „*Potra lép*” (hn), Szerep^{P2}: „*Nagy lép, Vágó lép, Nótáros lép...*”, Udvari (Sárrétudvari)^{P2}: „*Rúcás-láp, Nádvaság-láp, Vesszős-láp...*”.

Lápos mn 'mocsaras, sáros, rétségi'

Biharnagybajom¹⁸⁰: „*Lápos és Kotús Rétek*”, Furta¹⁴⁵: „*ingoványos és lápos Sárrétről*”, Körösladány²²⁶: „*Lápos-örvény*” (hn).

B) *Láp* 'lápsziget, úszóláp'

Biharnagybajom¹⁸⁰: *Lápok*, Nagyaráb²⁰⁶: „*Szigetek vaótak, úty hitták, hogy lápok. Három, négy, öt, nyaóc haóid ... Odabent vaótak a rit köszt azok a lápok. Oja - szina teürmött azom, mint a sejem ... Szinte tudva vaót, hogy mék lép kijé*”, Sárrét⁴⁰: *alul rohad, felül zöld*.

C) a. *Láp* 'összeácsolt, szálfaból összekötözött tutajféle'

Békés³⁹: *láp*, Békés¹⁴⁵: „*nádból készült lápon*”, Békés²⁰⁶: „*lápót csinájának*”, Dévaványa²¹: *lápna*, Kis-Sárrét^{UMTsz. III.}: *lápót*, Köröstarcsa⁵⁵: *lápna*, Sárrét¹⁸⁸: *láp*, Szeghalom⁶⁴: *láp*.

b. 'úsztatásra összekötözött, vízi úton szállított tutajféle'

Békés⁶⁵: „*lápokon úszatták*”, Doboz¹⁴⁸: „*lápokba kötözött pallói*”, Doboz¹⁴⁸: „*lápba kötözött fa*”, Dévaványa²¹: „*A zsindegy lápokba úszott le*”, Köröstarcsa^{P2}: „*A Körösökön fát szállító láposok fa lépait ... elsodorta*”, Köröstarcsa^{P2}: „*A Körösökön lápokkal járó Arad megyei oláhok által...*”

Rövid összegezéssel azt mondhatjuk, hogy a *láp* ÉKsz.-beli jelentése a hajdani denotátum mai értelmezését adja. Rövid írásomban a hajdani *láp* különböző szerkezetekben megörzött korabeli mellékjelentéseit gyűjtöttem össze. Utóbbiak azért fontosak, mert igazolják, hogy valamennyi létezésének mozgásterének a feltétele a víz, a mocsár. Ezen sárréti tájszavak azért tanulságosak, mert igazolják, hogy egy nagyobb csoportjuk csak a vízhez kötődő mellékjelentéseit veszítette el (vö. *féreg, tilalmas* stb.). (Sárréti tájszótár, Argumentum Kiadó, Bp., 2011.)

Zilahi Lajos

Az átvert albérlő

Időről időre olyan újságkivágásokat küldözgetek egy idetova hatvan éve Amerikában élő barátomnak, amelyekből némi képet alkothat magának arról, hogyan élünk, mi foglalkoztat bennünket az óhazában. Ennek során mind gyakrabban ütöközöm abba a problémába, hogy a lapszélén meg kell magyaráznom egy-egy szó új értelmét vagy azt, hogy az a világ már egészen más árnyalatú, más hangulati elemet tartalmaz, mint a mi ifjúkorunkban. Itt most nem a teljesen új, a balazsge@due.hu-féle „Nem szótározott szavak tárházába” tartozó szavakra, szóösszetételekre gondolok, hanem azokra, amelyek régebben is léteztek nyelvünkben, de más jelentéstartalommal.

Ilyen például az *albérllet*. Régebben a lakást a háztulajdonostól főbérlőként bérlő személy adta ki a lakás egy vagy több szobáját albérlletbe („szobauraknak”), ma az öröklakás tulajdonosa adja ki albérlletbe az egész lakást az albérlőnek.

És ha már a *bérlés*nél tartunk: a nem is olyan távoli múltban még bűncselekmény (többnyire gyilkosság) végrehajtására *béreltek fel* valakit, ma bármilyen hétköznapi megbízás, igénybevétel is lehet *felbérlés*.

A *fejpénz* valaha egy bizonyos személyre kivetett adó volt, ma viszont az a pénz, amelyet valakinek az elveszejtése, jó esetben elfogása fejében szabnak meg, vagyis *vérdíj*.

Mindig csodálkozom, ha azt hallom, olvasom, hogy az előadó fellépett a *színpadra*. Természetesen előfordulhat olyan helyzet is, amikor a tudományos beszámolót „a világot jelentő deszkákról” mondják el, de azért az többnyire mégiscsak *emelés*, *pódium*. Vagy legalábbis így neveztük annak idején.

Az ántivilágban az ember a kabátját *vette le*, a zokniját *húzta le*. Többször, de legkevesebb egyszer napjában. És ez teljesen rendjén való volt. Ma viszont elegendő, ha valakit csak egyetlenegyszer *vesz le* vagy *húz le* (csap be, csal ki tőle törvénytelen eszközzel pénzt) egy szélhámos, a pórul járt személy – joggal – már szalad is a rendőrségre.

Még mindig bajban vagyok, ha a *balos* szóval találkozom ’baloldali’ értelemben. Korábban a ma *balosnak* (sőt *szélsőbalosnak*) nevezett „vonalas” kommunisták nevezték így a pártvonalat is balra álló, szektás személyeket, nézeteket.

A televízió-híradókban gyakran emlegetik a *sofőrt*, akinek hibájából a baleset bekövetkezett, és aki meghalt a frontális ütközésben, vagy ellenkezőleg, szerencsésen túlélte azt. Aztán kiderül, hogy ez a sofőr esetleg egy hetvenkét éves nő vagy egy nyugalmazott egyetemi tanár, akik már csak életkoruknál fogva sem lehetnének hivatásos gépkocsivezetők. *Sofőr*nek

ugyanis régebben a hivatásos gépkocsivezetőt nevezték. Igaz, magam sem tudok jobbat ajánlani, hiszen a hetvenkét éves *hölgy* nem lehet *úrvezető*. Manapság egyébként – legalábbis a médiában – már a villamos is *sofőr* vezet, nem pedig villamosvezető.

És ha már vezetünk. Egy ideje *kivezetés*en már nem azt értjük, hogy például egy botránnyosan viselkedő egyént kivezetnek egy összejövetelről (gyűlésről, netán magának az Országgyűlésnek az üléséről), hanem azt, hogy *megszüntetnek, visszavonnak* egy rendszabályt. Ezt az eufemizmust netán abból kiindulva találta ki valaki, hogy ha egy rendszabályt *be* lehet vezetni, akkor *ki* is lehet?

Akkoriban, amikor barátom külföldre szakadt, egy jól nevelt ember felfedezve, hogy a társaságban van két olyan személy, aki nem ismeri a másikat, okvetlenül bemutatta őket egymásnak. Ma valakinek *bemutatni* éppenséggel nem a jól neveltség jele, ezért akár meg is verhetik az embert, mivelhogy ez mindenképpen *poftátlanság*. És most jönnek az árnyalatok.

Hogy a témánál maradjunk, *poftátlanság*nak azelőtt a végtelesséig arcátlan, szemtelen kijelentést, magatartást minősítették. Ma már hovatovább mindaz *poftátlanság*, ami ellenzik a nyilatkozó véleményével. Méghozzá többnyire nem is a kocsmában, hanem a közéletben.

Ha valakit *kirúgnak* a munkahelyéről, az régen is, ma is egyaránt annyit tesz, hogy az illetőnek *felmondanak*. Csakhogy valaha ezt a munkáját bűnös hanyagsággal végző, netán még lopásra is vetemedő személlyel tették („fel is út, le is út”, „többé magát itt ne lássuk”). Ma viszont azt az eljárást is ezzel a szóval illetik, amikor a létszámcsökkentésre rákényszerített főnök jobb meggyőződése ellenére, majd nemhogy bocsánatot kérve, könnyekkel a szemében mond fel egy alkalmazottnak.

A trágár szavak is kezdenek átszivárogni ha nem is az irodalmi, de legalábbis a köznyelvbe. Annak idején „jobb” társaságban a *bordély*, de még a *nyilvánosház* szavakat is tanácsosabb volt elkerülni, ma szónoklatban, médiában fenntartás nélkül harsogják a *kuplerájt*, amit ötven évvel ezelőtt hölgy jelenlétében egyszerűen lehetetlen volt kimondani. Amikor pedig egy szolid napilap publicisztikájában azt olvasom (és ez elég gyakran fordul elő!), hogy valaki *ráfáragott* valamire, vagy netán *átverték* az illetőt, nemcsak arra gondolok, hogy lám, megint átszivárgott egy szó a szlengből a köznyelvbe, hanem azt a kérdést is felteszem: vajon eszébe jutott-e a szerzőnek, hogy melyik az az ige, amelynek az eufém változatát használja?

Kulcsár István

„A médiában fenntartás nélkül harsogják a kuplerájt...”

Lőrincze-díj, 2015.

Tóth Etelka

Nyelvművelésünk fontos, de legalább annyira háládatlan területe a helyesírás, a helyesírás-szabályozás, a helyesírástudás, a helyesírási kultúra fejlesztése. E területen gévez évtizedek óta nagyon fontos, áldozatos munkát – főiskolai és egyetemi oktatói munkája mellett – Tóth Etelka docens. 1986-tól az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán tanít, majd a Kar átszervezése után a Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelvi Tanszékén. Oktatói munkássága itt teljesedett ki, a főiskolai karon oktatott hagyományos grammatikai órák mellett jelenleg lexicológiát, lexikográfiát, korpusznyelvészetet, tudományos és kulturális menedzsmentet, elektronikus írástechnikát, információkezelést is tanít, egyúttal a Kar legtöbb hallgatót vonzó ügyvitel specializációjának is szakfelelőse. Tóth Etelka munkásságában fő szerepet kapott a modern számítógépes technológiáknak a nyelvészetben való alkalmazása. Egyetemi doktori

disszertációja a programozott oktatásról, PhD-értekezése (2003) irodalmi és köznyelvünk ingadozó, kettős alakjairól szolt.

Alkalmazott nyelvészeti, azon belül helyesírás-elméleti munkásságának főbb állomásai: 1985–88-ban a Helyesírási Kézisótár számítógépes szerkesztési munkálatainak vezetése (a HKsz. az első számítógéppel készült magyar szótár), 1993–1994-ben a Hunor helyesírási programcsomag nyelvész szerkesztője (a Hunor más területek számára is modellértékű mű volt további interaktív, digitális programok megalkotásához), 1998–1999-ben a Magyar helyesírási szótár adatbázis-rendszerének kialakítása. A legutóbbi évtizedben (2007–2015) kiemelkedő munkát végzett A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának elkészítésében (a szótári anyag előterjesztőjeként).

Munkásságát egy civil közösség 2014-ben Magyar Nyelvőr díjjal tüntette ki. Az elmondottak alapján Tóth Etelka docens asszony megérdemelten kapja meg 2015-ben a magyar nyelv-művelés legfontosabb kitüntetését, a Lőrincze-díjat. (BG)

Igazán, igazából, igazándiből

„Divatszavak ellen hasztalan hadakozik a nyelvújítás” – olvassuk a nemrégiben elhunyt Jakab Istvántól, a szlovákiai magyar nyelvújítás kiváló képviselőjétől. Én sem akarok összetűzet nyitni azokra, akik újabban nyakló nélkül élnek a címben említett szavak valamelyikével. Szóvá teszem ugyan, mert úgy vélem, hogy legtöbbször egyáltalán nincs rájuk szükség, no meg azért is, mert unos-untalan való használatuk egyhangúvá teszi a nyelvet. Értelmező kéziszótárunk az *igazán* lexéma öt jelentését sorolja fel. Az első jelentés: ’valóságosan, valóságban’. Példaként ezt olvassuk: ~ összevesztek, illetve „Őszinte szívvel, tettetés nélkül.” Például: ~ szereti. Ebben a jelentésben szerepel az egyik dalból idézett strófa is: „Aki a babáját / *igazán* szereti, / Akármilyen / jeges eső esik, / Mégis felkeresi.” Volt egy időszak, amikor a *nem igazán* járta, mint például ebben a mondatban: „Ezt én *nem igazán* értem.” Újabban ezzel ritkábban találkozunk, ellenben annál gyakoribb az *igazán*, illetve az *igazában*.

Először egy ismerősömnél figyeltem fel az *igazán*, illetve az *igazából* szavak áradatára. Azután a rádióban szereplők beszédében is találkoztam ezekkel a divatszavakkal. A Kossuth rádió Hajnaltáj című műsorában például egy szakember a magyarországi paragáz feltárásának lehetőségeiről és nehézségeiről tájékoztatta a rádió hallgatóit, s eközben minden második mondatában használta az *igazában* szót. Valószínűleg a *tulajdonképpen* is megtette volna, de akár el is maradhatott volna, mert csak amolyan töltelék szó szerepe volt. Ugyancsak a Kossuth rádióban hangzott el egy mezőgazdászról, hogy a hosszan tartó szá-

razság és a tikkasztó meleg a gabona érését is gátolja. Idézem: „A kalász fehér, és nincsen benne *igazán* szem.” Itt meg a *valójában* helyettesítésére szolgált. Talán? Egy másik alkalommal meg a Szombat reggel adásában a zöldborsó termesztéséről esett szó. A neves agrárszakembernek arra a kérdésére, hogy Hollandiában foglalkoznak-e ennek a növénynek a szaporításával, a megkérdezett így válaszolt: *igazándiből* nem.

A Nyelvújító kézikönyv egy szócikkben mutatja be az *igazán* és az *igazában* szavakat. Az előbbi köznyelvinek, az utóbbi enyhén népiesnek minősíti. Azt írja, hogy jelentésük is eltérő. Az *igazán* jelentése ’csakugyan, valóban’, az *igazában* szóé pedig ’valójában, lényegében, tulajdonképpen’.

Úgy tűnik, hogy előszóban mindkét szóalak, ahogy ezt a fenti példák is igazolják, leginkább ’tulajdonképpen’ jelentésben fordul elő, de mint említettem, inkább csak töltelék szóként. Ha ezeket a példákat szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy az említett szavaknak a mondat szempontjából nincs többletjelentésük.

Külön is említést érdemel az *igazándiből*, amelyről a Nyelvújító kézikönyv ezt írja: „E korábban csak a népies beszédben előforduló határozószó szerű ragos melléknév újabban a művelt köznyelvben és a sajtóban is terjed.” Használatával kapcsolatban pedig ezt olvassuk: „Mint a stílust színező elemet nem helytelenítjük, de rendszeres használata modoros benyomást kelt, mert finomkodó és terjedős.” A szótár jobbnak tartja az *igazában*, *valójában* szavakat. Ezzel a megállapítással egyet lehet érteni. Természetesen a javasolt szavak használatában is mértéket kell tartanunk, mert ezeknek a gyakorisága is modorossá teheti a nyelvet.

Dóra Zoltán

Furcsa képzők

Akaratlanul is: egy kicsit Fellini modorában! Hogy miért épp a 95 éve született neves filmrendezőt hozom föl? Azért, mert köztudott volt róla, hogy kedvelte az amatőr képeket. A különleges, furcsa, egyszeri arcokat, figurákat szinte gyerekkorától vadászta. Az ilyesfélékből sok-sok ezernyit gyűjtött össze. Ezen jellegzetes és speciális „vadásztróféait” egy-egy új filmjében telitalálatként hasznosíthatta.

Nos, jómagam annyiban hasonlítok hozzá, hogy szintén kiskoromtól figyeltem az érdekes emberekre. Nem is csupán rájuk, hanem gesztusaikra, még inkább szavaikra, stílusukra. Ez a rácsodálkozás jegyzetelésre serkentett. Sajátos, hapax legomenon, tehát egyszer kimondott kifejezést éppúgy megörökítettem, mint aztán kisebb körben épp az ő jóvoltukból népszerűvé vált szóalakokat. A lista azóta is bővült-bővülget. Utólag ébredek rá: mennyire meghatározó szerepe van egyik-másik nem akármilyen képzőnek, sőt képzőegyüttesnek!

Apám frontot megjárt barátjának, Imre bácsinak hadi élményeit mindig szájtátva hallgattam. Van egy ma is használatos, szlengnek minősülő és megbocsáthatóan durva szó a megsemmisítésre, megölésre. Ez pedig a *kifingat* igénk. Ő azonban némileg kiegészítve többször is ezt az alakot használta: „*Kifingatgyúztuk* az ellenséget.” Meg kell jegyezni, hogy volt nekünk csaknem hatvan éve egy Sirálybanda nevű gyerektársaságunk, amely párját ritkítóan felnőtteket is „kooptált”. Természetesen első közt-

vettük be az említett jóembert, stílszerű álnévvel: ő lett a „*Fingatgyús* Fridrich”.

Egy másik bácsi nem a beszéde, hanem a tette révén érdemelte ki a taggá ütést. Abban a kis trafikban, ahol a petróleumlámpa fényénél mindig jól érezhettük magunkat a tulajdonos, Gyula bácsi társaságában, szikvíz- és üdítőital-lerakot is volt. Bejött egyszer tehát emez atyánkfia, kért egy bambit és egy üveg szódát, és szemünk láttára mindkettőt pillanatok alatt fölhajtotta. Meg is kapta rögtön a kiérdemelt nevet: *Trinkolmányos*. Bizonyára a német *trinken*, azaz ’inni’ szó sugallta a továbbképezhető névformát.

Nagyanyám is tag lett a legelső között. Gyakorta kijárt hozzánk városi otthonából, ide, a faluszélre. A gyerek-felnőtt „banda”-nak naplója is volt: magyarul vezettem, de – titokzatossága okán – orosz betűkkel. Nagyanyám a *Nyihaha* névre „hallgatott”. A kilátogatás szinonimái közt a naplóban ilyenek olvashatók: *kinyihogott*, *kinyihorgott*, *kijuhorgott*.

Mindeközben éltem a magam gyerekkorát. Ha rossz voltam, bizony, még a „Kölöknek kuss!” is elhangzott. Persze, igyekeztem javulgatni. Így érdemessé váltam egy familiáris, ekképp képzett szóra: *kölken(y)tyű* lettem.

Igen, ilyesfélék jutnak eszembe, amikor a Nescafémat kortyolgom. Azazhogy a *kaffantymat*, másként a *kaffantymagomat*. Mérsékelt fogyasztó vagyok. Így nem kerülök olyan helyre, mint az egyszeri alkoholisták. Őt ugyanis elvonóra küldték. Ahogy ő mondta: a *borellenériára*...

Holczer József

A gulág-argótól az ötemeletes tudásházig

Tóth Szergej, a szegedi alkalmazott nyelvészeti tanszék vezetője most töltötte be 60. életévét.

Balázs Géza ebből az alkalomból kérdezte

– **Miért kaptad a Szergej nevet?**

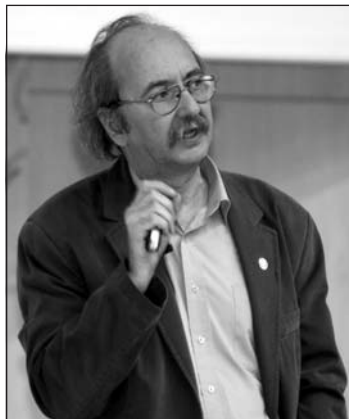
– A Szovjetunióban születtem, egy régi értelmiségi családban, de, ahogy azt mondani szokták az interjúkban, egy orosz anya és egy magyar apa gyermekeként. A családi legenda szerint olyan nevet kellett választani, ami egyszerre volt akkoriban világi és egyházi is, népszerű is Oroszországban, de azért egy latin kultúrájú országban is jól csengő. Sergio vagy Serge, ez utóbbi különösen tetszett édesanyámnak, aki francia szakos volt. Nos, azt hiszem, a név magyarországi fogadtatását illetően vévedtek, én viszont 60 év alatt végül is megbarátkoztam vele, aztán meg ismerjük: Nomen est omen.

– **Mi vezetett a nyelvészethez?**

– Talán nem is mi, hanem ki. Édesanyám harmadik koromban jött rá, hogy bár hibátlanul használom a megtanulhatatlan mozgást jelentő igéket vagy a múlt idejű szenvedő melléknévi igeneveket, de fogalmam sincs a képzésükről, használatuk szabályairól. Ezért aztán esténként, de főleg hétfőnként, a tévémentes napokon¹ nekilátott velem „grammatikázni”. Nekem meg megtetszett, hogy erőlködés nélkül kezdek valamit érteni is. De a „mi”-re is van válasz: az irodalom. Ma már el sem tudnám képzelni, nyelvészeti tudásom nélkül mennyire másképpen látnám Zoscsenko vagy Bulgakov hőseit, amikor a nekik tulajdonított szövegeket olvasom.

¹ A hatvanas-hetvenes években hétfőnként adásszüneti nap volt a Magyar Televízióban. (A szerk.)

Tóth Szergej. 1980-ban végzett a József Attila Tudományegyetem Természettudományi Karán. A különböző szociokulturális meghatározottságú csoportok és a társadalmi változások interakciója eredményeként bekövetkezett nyelvi változásokat kutatja, valamint a városi tünettant. Szerkesztője az *Aetas* történettudományi folyóirat, a *Nyelvészeti Füzetek*, a *Nyelvészeti Füzetek Szótársorozata* és az *Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek* periodikáinak. Az akadémiai orosz–magyar, magyar–orosz szótárak egyik szerkesztője. 1996 óta vezeti a Szegedi Tudományegyetem JGYPK Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékét, jelenleg az Alkalmazott Humántudományi Intézet vezetője. Brassai Sámuel-díjas (2014. Kolozsvár). 2005-ben és 2015-ben megrendezte Szegeden a Hatalom interdiszciplináris megközelítésben című konferenciát.

Szovjet nyelv, orwelli újbeszél, birodalmi nyelv...

A szovjet korszak orosz nyelvében a XX. század húszas éveitől egyre nagyobb számban jelennek meg az ideológiának való alárendeltség és a bürokratizálódás által létrehozott új rend „új nyelvének” elemei. Ezt a felszínre került, illetve újonnan keletkezett lexikai réteget a társadalmi helyzet, a területi kiterjedés és a beszédhelyzet hármasszoros dimenziójában nemigen lehet behelyezni a szovjet valóságba, sőt még az is nehézségekbe ütközik, hogy a szóban forgó lexikai réteget az orosz nyelvváltozatok valamiféle nyelvrostozási strukturális szempontok szerinti kategóriájába soroljuk. Ez nem a „szovjet nyelv” lexikája, mivel az orosz nyelv tényleges politikai jellegű lexikájától elkülöníthető, de nem is csak a szovjet nomenklátúra bikkfanyelve. Nem valamiféle „eszperantó orosz”, hisz éppen zavaros szemantikájából adódóan képtelen betölteni tényleges kommunikatív szerepet. Talán az orwelli újbeszél lexikájának görbe tükrre adja vissza legpontosabban a lényegét, jóllehet a mechanikus szóképzés, a pozitív értékek negatívvá válása, illetve fordítva, közel sem meríti ki az általunk vizsgált lexika jellemzőit. A szakirodalomban – bármennyire hihetetlen – továbbra is az irodalmi fikció teremtette orwelli újbeszél vagy orwelli nyelv „terminusok” vannak leggyakrabban használatban. A téma publicisztikai feldolgozása olyan fogalmakat hozott a felszínre, mint például a birodalmi, nomenklátúrás tolvajnyelv, szovjet politikai, pártfunkcionáriusi, párt torzított nyelv, de ezek mindegyike bizonyos értelemben leszűkíti az általunk vizsgált jelenséget. (Részletek Tóth Szergej *Nyelv, kép, hatalom* című könyvéből, Szeged, 2011. 13–14.)

– **Főként a hatalom nyelvi vonatkozásai érdekelnek. Miért?**

– Mert olyan országban eszméltem a világra, ahol minden nyelvi megnyilatkozás duplázódott, triplázódott stb., mert másképpen beszélünk otthon, mikor csak magunkban voltunk, másképpen, ha barátok is voltak velünk, máshogyan az idegen előtt, és teljesen más beszédet hallottam a rádióból és a tévéből. És akkor még nem is mondtam, hogy a srácok, akikkel barátkoztam, a művelt, nyelveket beszélő nagymamám számára is ismeretlen szavak és kifejezések tucatjait használták. A személyes tolmácsolás ezekben az esetekben egyébként a nagypapám volt, aki kelletlenül ugyan, de nem csak a szavak értelmét magyarázta el, de mesélt egy s mást a tábori életről is. Első publikációm is erről, az általam gulág-argónak nevezett jelenségről szólnak.

– **Alkalmazott nyelvészet szakos hallgatóink gyakran kérdezik: mire jó, mire alkalmas ez a szak? Mit szoktál erre válaszolni?**

– Azt, hogy a négy szemeszter ugyan nagyon kevés, de azért jó alapokat adhat a további munkához. Én azt szoktam mondani a hallgatóknak, hogy képzeljenek el egy ötemeletes házat, tele tudással, könyvekkel, feladatokkal. Ez a ház az alkalmazott nyelvészet, és ezt kellene belakniuk. Mindezt úgy, hogy csak arra van idejük, hogy lifttel rögtön a negyedik emeletre menjenek, ahol tartunk nekik egy rövid tájékoztatót, majd végigkísérjük őket a folyosókon, és benyitunk minden szobába. – Itt ilyen könyvek vannak, emitt meg ez a tudás, abban a szobában meg roskadoznak a polcok a különböző megoldandó feladatoktól. Lesz egy képetek a házról, de sokkal több nem. Viszont utána megkapjátok a kulcsokat, és bármikor visszajöhettek, beülhettek bármilyen emelet bármelyik szobájába. És mi is ott leszünk.

– **Miben sajtóságos, miiben egyedi a szegedi alkalmazott nyelvészeti tanszék?**

– Az ország kisszámú és kis létszámú alkalmazott nyelvészeti tanszékei azok, amelyek sajtósak és egyediak a legtöbb bölcsész tanszékekkel szemben,² bár lehet,

hogy nincs igazam, és egyébként sem szeretnék szembeállítani senkit senkivel. Amit nálunk Lengyel Zsolt és Zánthó Róbert tanár urak meghonosítottak, a mai napig él, azaz nagyon szoros együttélésben vagyunk a hallgatókkal, együtt készülünk a konferenciákra, minden évben tanulmányutakon veszünk részt (mi így nevezzük a kirándulásokat). Szóval együtt sírunk és együtt nevetünk is, például a karácsonyunkon vagy a szakestjeinken. Mindez reményeim szerint őszinte és jó. Ami a szakmai részt illeti: talán a szemiotikai szöveg- és az anyanyelvi nevelés szakirányaink lehetnek a sajtóságaiknak.

² Jelenleg az országban három helyen lehet alkalmazott nyelvészet MA szakon tanulni. A budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karán, a veszprémi Pannon Egyetemen, valamint a Szegedi Tudományegyetem JGYPK-n. Évente változó számú, kb. 15–20 államilag finanszírozott férőhely van. (A szerk.)

A Nyelvtudományi Intézet műhelyeiből

A megértés megértése – a pszicholingvisztika és a szemmozgáskövetés

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Pszicho-, Neuro- és Szociolingvisztikai Osztályán folyó pszicholingvisztikai kutatómunka számára egy éve a korszak egyik legmodernebb eszköze is elérhetővé vált. Ez a szemmozgáskövető berendezés. De mivel foglalkozik a pszicholingvisztika? És mi az a szemmozgáskövetés?

A pszicholingvisztika a pszichológia és a nyelvészet határterületén létrejött fiatal tudományág, mely a nyelvi viselkedés elméleti folyamatait vizsgálja. Idetartoznak a beszéd megértésének mentális folyamatai is. Hogyan bontjuk a folytonos hangrezgést egyedi egységekre, például szavakra? Hogyan épülnek e szavak mondatokká? És hogyan társítunk a mondatokhoz nyelvi jelentést? (Ráadásul ezek az ún. nyelvfeldolgozási folyamatok a másodperc tört része alatt mennek végbe!) A kérdések megválaszolásához egyfelől elengedhetetlen az elméleti nyelvészeti kutatás, mely a nyelv absztrakt egységeit és azok összekapcsolódásának szabályszerűségeit próbálja egységes modellbe szervezni. Bár ezek a vizsgálatok elsősorban nem kísérleteken, hanem a kutatók nyelvi intuícióján alapulnak, felvételeikkel fontos kiindulópontját képezik a pszichológia eszköztárából sokat merítő, elsősorban kísérletes tudomány, a pszicholingvisztika vizsgálatainak. A pszicholingvisztika tudományának másik, mind szemléletmódja, mind pedig eszközei tekintetében fontos forrása tehát a pszichológia. A pszicholingvisztika ugyanis a nyelv működésének elméleti beágyazottságát vizsgálja azokkal a kísérletes módszerekkel, amelyeket a pszichológia más kutatási területeken több évtizede alkalmaz elmenként objektív, tudományos megismerésére.

A kísérletes pszichológia egyik legújabb kutatási módszere a szemmozgáskövetés. A szemmozgás követésének vizsgálata azon kísérletek tapasztalatain alapszik, melyek szerint egy nyelvi feladat elvégzése közben tekintetünk arra az objektumra irányul, amelynek a nevét halljuk. Ha tehát egy kísérletben a nyelvi feladatot egy bizonyos vizuális feladattal együtt végeztetjük el, a szemmozgásadatokat által betekintést nyerhetünk a korábban említett bonyolult és gyorsan lezajló nyelvfeldolgozási folyamatokba.

De lássunk egy példát! A nyelvészeti kutatások rávilágítottak arra, hogy a magyar nyelvben a beszélő számára új vagy hangsúlyozni kívánt információt közvetítő elem a mondatban az ige előtt áll, valamint arra is, hogy ha ebben az esetben a mondatban igeikötős ige szerepel, akkor az igeikötőt az ige mögé kerül. Például a *János a kivit vágta félbe* mondatban az új információ az, hogy akiről beszélünk (vagyis *János*) a *kivivel* tette azt, amiről beszélünk (vagyis hogy *félbevágta*). Az ilyen szórendű mondatokat hívjuk fókuszos mondatoknak, az ige előtt található elem pedig a fókuszált elem (itt: *a kivit*). Az irányadó nyelvelméletek a fókuszos mondatokról azt is feltételezik, hogy a mondat állítása (*János félbevágta*) csak és kizárólag a fókuszált elemre vonatkozik, vagyis végső soron példamondatunk jelentése nagyon hasonlít a *csak*-ot tartalmazó mondatokéhoz: *János csak a kivit vágta félbe*. A *csak*-os mondat esetében kimerítően felsoroljuk az(oka)t az eleme(ke)t, amely(ek)re az állítás igaz. Ezt hívjuk kimerítő értelmezésnek. Az elméleti nyelvészeti elemzés szerint tehát a fókuszos mondat esetében is kimerítő értelmezéssel, azaz az elemek kimerítő felsorolásával van dolgunk, amit maga a fókuszos mondat szerkezet kódol. Más elméletek azonban amellet érvelnek,

hogy a fókuszos mondatok (a *csak*-os mondatokkal szemben) nem feltétlenül kimerítő értelmezésűek. A kimerítő értelmezést valamilyen egyéb, a mondat környezetében lévő tényező (pl. szövegkörnyezet) hívja elő. Ezek szerint, ellentétben a *csak*-ot tartalmazó mondatokkal, a fókuszos mondatok értelmezése néha kimerítő, néha nem. A fenti példánk esetében tehát a *János a kivit vágta félbe* mondat bizonyos körülmények között folytatható lenne további félbevágott gyümölcsök felsorolásával. A fókuszos mondatok esetében tehát egy olyan vitás nyelvészeti kérdéssel szembesülünk, melyet a nyelvész pusztán saját nyelvérzéke és saját nyelvhasználatának megfigyelése alapján nem tud megbízhatóan (objektíven) eldönteni. Hívjuk tehát segítségül a pszichológia kísérletes eszközeit!

Felmerül, hogy elegendő pusztán megkérdezni az embereket arról, hogy hogyan értelmezik az adott mondatípust. Ezek a kísérletek azt mutatták ki, hogy a fókuszos mondatokat az emberek nem feltétlenül értelmezik kimerítően, sokszor ugyanis például olyan képekkel is párosítják őket, melyek nem kimerítő jelentést hordoznak (melyeken – a fenti példa szerint – félbevágott kivi és félbevágott narancs látható). A vitatott kérdést tehát látszólag eldöntöttnek tekinthetjük. A kísérletek során azonban megfigyelték azt is, hogy ha a résztvevők egy mondathoz csak egyetlen képet társíthattak, akkor minden esetben azt a képet választották, amely a kizáró értelmezésnek felelt meg (félbevágott kivi és sértetlen narancs). Azok a kísérleti személyek pedig, akik kimerítő értelmezést társítottak a fókuszos mondatokhoz, ugyanolyan gyorsan kiválasztották a félbevágott kivit és a sértetlen narancsot ábrázoló képet, mint a *csak*-os mondatok esetében. Ez azt sugallja, hogy bár a fókuszos mondatok értelmezése nem minden esetben kimerítő, ha mégis az, a *csak*-os mondatokhoz nagyon hasonlóan viselkedik. Bár egyfajta hasonlóság tehát feltehető a két szerkezet értelmezése között, nyilvánvaló, hogy a kettő nem tökéletesen egyezik. A jelen cikk szerzője ezért megvizsgálta a kérdést a szemmozgáskövetés módszerével is, azt remélve, hogy e mondatípusok feldolgozási folyamatába bepillantva többet is meg tudhatunk azok értelmezési különbségeiről.

A kísérletben képeket vetítettünk a résztvevőknek, miközben hangszórókból fókuszos vagy *csak*-os mondatokat hallottak. A résztvevők feladata a képek és a mondatok párosítása volt. Ez alkalommal azonban regisztráltuk a szemük mozgását is. Azt vizsgáltuk, hogy a résztvevők mely mondatípus esetén néznek hamarabb a kimerítő értelmezést megjelenítő képre. Eredményeink jól szemléltetik azt, hogy a szemmozgáskövetés igen árnyalt képet ad a nyelvi megértés folyamatáról: bár a résztvevők a korábbiaknak megfelelően itt is a kimerítő értelmezésnek megfelelő képet választották, és a két mondatípus esetében a válaszadás gyorsasága sem különbözött, a szemmozgásmintázatok eltértek. A fókuszos mondatoknál ugyanis a tekintet többet vacillált a két versengő kép között, mint a *csak*-os mondatok esetében. Ez azt jelenti, hogy a résztvevők többet hezitáltak a választás előtt a fókuszos mondatok esetében, mint a *csak*-os mondatok hallatán. Ebből pedig arra következtettünk, hogy a fókuszos mondatok kimerítő értelmezésének előhívása valójában nehezebb, mint a *csak*-os mondatoké. Tehát a kimerítő értelmezés a fókuszos mondatoknál valójában kevésbé egyértelmű. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy az irányadó elmélet a fókusz kimerítő értelmezését illetően nem állja meg maradéktalanul a helyét, finomításra szorul.

Bár a tudományos kísérletek eredményei általában választ adnak egy elméleti problémára, egyúttal számos új kérdést is felvetnek. Esetünkben például felmerül a kérdés, hogy milyen tényezők segítik a látszólag nehezebben elérhető kimerítő értelmezés előhívását. Feladatunk a közeljövőben ennek a kérdésnek a megválaszolása lesz.

Káldi Tamás

A szerző a Pszicho-, Neuro- és Szociolingvisztikai Osztály tud. segédmunkatársa (a szerk.).

A „mifantológiától” a frazeográfiáig

**Bárdosi Vilmost, a Szólások, közmondások
eredete (Frazeológiai etimológiai szótár)
szerzőjét Balázs Géza kérdezi**

Mit takar pontosan a szótár alcímében szereplő frazeológiai etimológiai szótár megnevezés?

A frazeológiai etimológiai szótár megadja az összefoglaló nevükön frazémáknak nevezett idiomatikus nyelvi egységeknek (szólások: *kivágja a rezet*, szóláshasonlatok: *szegény, mint a templom egere*, helyzetmondatok: *Hátrább az agarakkal!*, közmondások: *A kutya ugat, a karaván halad*, szállóigék: *A stílus maga az ember*) jelentés- és eredetmagyarázatát, kultúr-

történeti, ikonográfiai vonatkozásait, továbbá szakirodalmi hivatkozásokat is közöl a részletek iránt érdeklődő olvasóknak.

Milyen előzményei vannak a frazeológiai etimológiai szótárnak?

Hazánkban a XVI. század óta olvashatunk sokszor inkább csak anekdotikus szólásmagyarázatokat. Valójában csak a 20. században születtek a témakörben tudományos megközelítésű monográfiák. Elsősorban Kertész Manó (Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei, 1922) és Csefkó Gyula (Szállóigék, szólásmódok. Tanulmányok szóláskészletünk köréből, 1930) nevét kell megemlítenünk, akiknek nyomdokain azután megszületett O. Nagy Gábor közismert *Mi fán terem?* című kötete és vele együtt a nyelvész körökben „mifantológiának” nevezett tudományág is. Szótáram egyben tisztelgés is O. Nagy Gábor emléke előtt, aki 2015. június 6-án ünnepelte volna századik születésnapját, ha ereje teljében nem vesztette volna életét az Attila úton egy közlekedési balesetben. E három alapvető monográfia mellett a szóláseredetek szempontjából feldolgoztam a Magyar Nyelv 109 és a Magyar Nyelvőr 142 évfolyamának összes számát, a felhasznált forrásmunkák pedig mintegy 500 tételt tartalmaznak. Egyébként a német és francia szakirodalom nyomán általam a magyarban is terjesztett frazeográfiai tevékenységemnek legfrissebb eredménye ez a most megjelent szólásetimológiai szótár.

Hány magyarázat található a műben, és hogyan, mit lehet benne keresni?

Egy nyelv többé-kevésbé aktív frazémakincsét 5 és 15 ezer közöttire becsülik. Könyvem 1800 frazéma eredetmagyarázatát tartalmazza. Viszonyításul megjegyzem, hogy a kiváló szóláskutató O. Nagy Gábor 1957-ben kiadott *Mi fán terem?* című ismert könyve csupán 280 magyarázatot ad meg. A szólások, közmondások általában a bennük szereplő főneveknél található meg (pl. az *előre iszik a medve bőrére* a *medve* szónál található), de a szótárban van a kifejezések első szava szerinti betűrendes frazémamutató (ebben ugyanez a szólás az *előre* szónál szerepel) és az eredetkörök sze-

Névjegy

Bárdosi Vilmos lexikográfus, az ELTE BTK Romanisztikai Intézetének igazgatója, Francia Tanszékének professzora, a magyar és francia szólások kutatója. Magyarországon megjelent főbb művei: Francia-magyar tematikus szólásszótár, Francia-magyar kisszótár, Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomkörü mutatóval. Legutóbbi kitüntetés: a francia kormány Chevalier de la Légion d'Honneur (a Becsületrend Lovagi Fokozata) kitüntetés a magyar-francia oktatási és kulturális kapcsolatok terén kifejtett munkájáért (2011).

rinti mutató is (az idézett szólás az „adoma, anekdota, mese” fogalomkör alatti listában olvasható).

Honnan származnak szólásaink, közmondásaink?

Nagy számban vannak olyan szólások, közmondások nyelvünkben, amelyek „átlátszóak”, különösebb magyarázatot nem igényelnek. Ilyen például az *töri a fejét, lóg a nyelve* szólások vagy a *Hazug embert előbb utoléri, mint a sánta kutyát, A lónak négy lába van, mégis megbotlik* közmondások. E típus vizsgálata nem szerepelt célkitűzéseim között. Elsősorban azon kifejezések keletkezésének, kialakulásának izgalmas nyelvi, művelődéstörténeti, történelmi, irodalmi, néprajzi, interkulturális körülményeit írtam le, amelyeknek átvitt értelme adott esetben jól ismert a nyelvhasználók körében, de a kifejezést alkotó szavak eredeti jelentéséből mégsem tudják a metaforikus értelmet levezetni, és így annak eredete is homályban marad előttük. Kosztolányi költői megfogalmazása szerint: „Mi a nyelvünket, melyet ükapáinktól örököltünk, úgy beszéljük, mint a kisgyerekek. Sok mindenre nem emlékszünk. De a nyelv, rejtetten, mindenre emlékszik.” Ebbe a típusba tartozik a szótárban vizsgált 1800 frazéma 60%-a a következő megoszlásban (érdekesség, hogy más európai nyelvekben, például a franciában is nagyjából ez a nyelvi világgép alakul ki a szólásokban): **Irodalom** [22%]: *otthagycsapot-paport, képzelt beteg, A mór megtette kötelességét, a mór mehet.* – **Biblia** [13%]: *hamut hint/szór a fejére, Aki szelet vet, vihart arat.* – **Történelem** [10%]: *a legvidámabb barakk, nem enged a negyvennyolcból, Canossát jár, Hannibál a kapuk előtt van!* – **Általános megfigyelés** [9%]: *az orránál fogva vezet vkit, a tyúkokkal fekszik le, kemény dió, Ami elromolhat, az el is romlik.* – **Jelentésmozzanatok** [8%]: *bagóért vesz vmit, fekvő nyolcas, Közös lónak túros a háta.* – **Ókori bölcsesség** [5%]: *Ismétlés a tudás anyja., Lassan járj, tovább érsz.* – **Jövevényfrazémák** [5%]: **Német**: *bakot ló, iszik, mint a kefekötő, Ez nekem smafu!* – **Francia**: *aszúrban van, ismeri a bontont* – **Angol**: *indián nyár, Hullanak ki a csontvázak a szekrényből.* – **Spanyol**: *kék vér csörgedezik az ereiben* – **Szláv**: *Hosszabb a péntek, mint a szombat.* – **Török**: *A kutya ugat, a karaván halad.* – **Arab**: *Ha a hegy nem megy Mohamedhez, Mohamed megy a hegyhez.* – **Héber**: *nagy behemót ember* – **Maláj**: *ámokfutást rendez* – **Babona, néphit** [5%]: *burokban született, fogához veri a garast, kigyót-békát kiált rá, Hátrakötöm a sarkadat!* – **Görög-római mitológia** [4%]: *árgus szemekkel figyel, kettévágja a gordiuszi csomót, kitakarítja Augiász istállóját, Angyal repül el a ház fölött.* – **Vallás, hitvilág** [4%]: *kitér a hitéből, csak az imádság tart össze vmit, nem káptalan a feje, az ördög ügyvédje, Szegény az eklézsia!* Ezek esetében elsősorban a vélemények összegzésére, az adatok egyenkénti ellenőrzésére, javítására volt szükség, mert a források nemegyszer meglehetősen pontatlannak bizonyultak.

Van-e olyan magyarázat a szótárban, amely felülírja az eddigi értelmezéseket?

Több ilyen van. Például a közismert „Kolumbusz tojása” szólásról bebizonyítottam, hogy a közhiedelemmel és a szakirodalommal ellentétben nem Kolumbusz Kristófhoz, hanem Filippo Brunelleschi itáliai építészhez köthető, aki Giorgio Vasari leírása szerint már 1420-ban élére állította a tojást. A kifejezés azonban mégis Kolumbusz Kristóf nevével rögzült szólásként.

Mi okozott meglepetést a munka során?

Mivel sok olyan frazéma került be a szótárba, amely a Bibliából származik, rögtön a munka elején felvetődött az a kérdés, hogy a Károli- vagy a Káldi-féle bibliafordítást használjam. Logikusnak tűnt, hogy a szólások, közmondások inkább a Károli-féle fordítás nyomán rögzültek nyelvünkben. Azonban a munka során kiderült, hogy mindkét fordítás egyformán rögzítette a frazémákat. Nagyon kevés esetben volt tapasztalható eltérés. Ilyen például a *szálka vkinek a szemében* kifejezés, amely a Károli-féle alakban rögzült, a Neovulgata alapján készült Káldi-féle szentírásfordítás azonban a szeg szó használja e helyütt. Az eredetmutató összeállításakor pedig az is világossá vált, hogy nyelvünk a saját képződményein túl milyen sok – elsősorban németből átvett – kifejezést tartalmaz (*bakot ló, pálcát tör vki fölött*). Meglepetés volt az is, hogy a nem a közös európai kultúrkincsből származó tősgyökerező magyar kifejezések között feltűnően sok kapcsolódik a babonás néphithez vagy a boszorkányperekhez (*kilátszik a lóláb, Hátrakötöm a sarkadat!*).

Továbbtanul – tanul – beletanul

Nem az igekötőink sokszínűségét kívánom bemutatni, hanem e szavak fűzik össze, jellemzik alábbi cikkem szereplőit: a pedagógusokat és nyelvi hátránnyal küzdő tanítványaikat.

Továbbtanul

Sikerrel zárult egy új pedagógus-továbbképzés, amelynek célja a nyelvi hátránnyal küzdő gyerekek minőségi oktatásának fejlesztése volt. A Miskolci Egyetem által akkreditáltatott *Együtthaladó – tartalomalapú magyar nyelvoktatási módszer nyelvi hátránnyal küzdő tanulói csoportok számára* című 30 órás tanfolyam első résztvevői augusztusban vehették át tanúsítványukat. A jó hangulatú, de megfeszített tempóban zajló közös munkában a közoktatás különböző területein dolgozó nevelők, tanítók, szaktanárok, vezetők vettek részt, akiket egyetlen közös szál fűzött össze: olyan gyerekeket tanítanak, akik a magyar nyelvet nem a Közös Európai Referenciakeretnek megfelelő anyanyelvi (L1) szinten beszélik. Nyelvi hátrányuk miatt a gyerekeknek szinte esélyük sincs a továbbtanulásra, a tanórán alulteljesítenek, s körükben nagy az iskolai lemorzsolódás. Nemcsak a diákok alulmotiváltak ebben az oktatási helyzetben, hanem a tanárok is azzá válhatnak, ha nem tudnak kiteljesedni saját munkájukban, a tanulás-tanítás folyamatában. Ezt ismerték fel azok a pedagógusok, akik a továbbképzésre jelentkeztek.

Tanul

Alaposan téved az Olvasó, ha azt gondolja, hogy csak olyan intézményből jöttek a résztvevők, ahol külföldi gyerekek tanulnak. Az ismerkedéskor azonnal kiderült, hogy a diákok rendkívül széles körét érinti a nyelvi hátrány. A pedagógusoknak csak egy része volt olyan, aki Magyarországon jogszerűen tartózkodó külföldieket tanít, de nem érezte magát megfelelően felkészültnek arra, hogy a nagy létszámú, dominánsan magyar nyelvű osztályban három-négy (vagy éppen változó számú) eltérő nyelvű, eltérő vallású és magyarul még csak nem is azonos nyelvi szinten tudó diákot tanítson. Más része viszont a magyar szórványból érkező, a hétköznapi nyelvet kiválóan beszélő, de a magyar szaktantárgyi terminusokat nem ismerő tanulók értékelési problémáira nem talált megfelelő megoldást, vagy olyan osztályban tanít, ahol az egyéb tanulási problémákból (SNI, BTM), szociális háttérből fakadó nyelvi hátránnyal küzdő gyerekek vannak. Elsős tanító, felsős történelemtanár, énektanár, rajztanár, magyartanár, német és olasz szakos tanár latolgatta, kinek van könnyebb-nehezebb dolga az ilyen osztályokban.

Beletanul

Nem elég várni – kívárni, megvárni –, míg a külföldi gyerekek beletanul a magyar közoktatási rendszerbe, míg a magyar szórványból származó beletanul az iskolai szakszókincsbe, s amíg a korlátozott nyelvi kódú gyermek beletanul a tankönyvi szövegek bonyolult nyelvtani struktúrájába. S nem lehet arra várni, míg a tantestület beletanul az új migrációs hullám vagy az integrált oktatás adta iskolai helyzetbe. Gondoljuk át mindkét résztvevő szemszögéből ezt a picinyke tankönyvrészletet: *„Igen új eszköz volt a szovjetek által létrehozott katyusa, másik nevén a Sztálin-orgona. Egy egyszerű teherautóra szerelték fel ezt a rakéta-sorozatlövő fegyvert, amelynek bizonyos típusai akár 48 rakétát is kilőhettek gyors egymásutánban”* (történelem 8. MK). Még a gondosan fogalmazott, az összetett mondatokat leredukáló s legjobban illusztrált tankönyvben is vannak olyan szövegrészletek, amelyek előismeret hiányában, eltérő kulturális háttér vagy bonyolultabb nyelvtani szerkezet miatt maradnak homályban a tanulás folyamatában, hiszen a tankönyvet anyanyelvi (L1 szintű) beszélőnek tervezték. Erre a problémára kínál megoldást az Együtthaladó program, amelynek újabb eleme a pedagógus-továbbképzés. A tanfolyam célja a tartalomalapú nyelvoktatási módszer elméleti ismereteinek és a program gyakorlati tapasztalatainak átadása. Ezeknek elsajátítása után a résztvevők alkalmassá válnak mindennapi oktató-nevelő munkájukban a nyelvi hátránnyal küzdő tanulók magyar nyelvi szintjének felmérésére és fejlesztésére. További célja, hogy a pedagógusok a tanítás-tanulás folyamatában a NyIT (nyelv-integráció-tartalomra fókuszáló) módszerrel hatékonyabban tudják átadni a tantárgyi tartalmakat, integrálni a nyelvi hátránnyal küzdő gyermekeket az osztályközösségbe és tágabb környezetükbe, hogy beletanuljanak az Együtthaladó szemléletébe.

A továbbtanulás, tanulás, beletanulás azzal kezdődik, hogy a résztvevőknek fel kell ismerniük: a szaktantárgyi tartalmak sikeres átadásához a diákok magyar nyelvi kompetenciáját kell fejleszteni.

Kecskés Judit

A továbbképzés résztvevői

Férfiak és nők a szótárak (görbe) tükrében

A férfiak és a nők képe modern értelmező szótárainkban – ezzel a címmel jelent meg Szöllősy Éva doktori disszertációja a Takács Etel Pedagógiai Alapítvány most induló könyvsorozatában. A szerző angol nyelvtanári, valamint alkalmazott és matematikai nyelvészeti szakképesítés birtokában programozással, rendszerszervezéssel, számítástechnikával, folyóirat-szerkesztéssel (Modern Nyelvtanítás) foglalkozott. Rendhagyónak is nevezhető pályáját azzal teljesítette ki, hogy nyugdíjba vonulása után elvégezte a Pécsi Egyetem alkalmazott nyelvészeti doktori képzését, megírta disszertációját, és azt 2013-ban meg is védte. Ez a doktori értekezés jelent meg most könyv alakban.

A kötet tárgya: „milyen kép bontakozik ki a férfiakról és a nőkről modern értelmező szótárainkban” (11). A modern úgy értendő, hogy nem foglalkozik a hétközetes értelmező szótár előtti munkákkal, így a mostanában egyre nagyobb figyelemben részesülő Czuczor–Fogarasi-szótárral sem. Az áttekintés a következő szótárakra terjed ki: A magyar nyelv értelmező szótára (ÉrtSz., 1959–62), Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz., 1972), Képes diákszótár (KDSz., 1992), Magyar értelmező kéziszótár, átdolgozott kiadás (ÉKsz.², 2003), Értelmező szótár+ (ÉrtSz+, 2007). Nem akarom eltitkolni, hogy ez a kritikai összehasonlítás engem nem csupán szakmai okokból érdekel, hanem személyes érintettség folytán is (a KDSz.-nek egyik szerkesztője, az ÉKsz.²-nek munkatársa és lektora voltam).

A téma jelentősége abból adódik, hogy a szótárakban megbúvó sztereotípiák (az adott esetben a nemi szerepekkel kapcsolatos sztereotípiák) rejtetten, a szerző szavával élve *alattomosan* hatnak a szótár használóira, erősítik a bennük amúgy is meglevő előítéletességet, és ezáltal továbbörökítik a „gyengébb nemmel” szembeni diszkriminációt. A könyvnek tehát nemcsak lexicográfiai, hanem gendernyelvészeti tanulságai is vannak. (A gendernyelvészet az ún. társadalmi nem, angol szóval *gender* nyelvészeti vonatkozásaival foglalkozik. Némely témékének határozott feminista irányultsága van, Szöllősy Éva könyve azonban nem tartozik ezek közé.)

A könyv bevezető része elvi és módszertani kérdésekkel foglalkozik. Tisztázza a kulcsszavak (*sztereotípiá, előítélet, diszkrimináció, szexizmus*) jelentését, majd ismerteti az alkalmazandó módszereket. Az újabb magyar egynyelvű szótárak (értelmező szótárak) összehasonlítását három lépésben végzi el: először a férfit vagy nőt jelölő teljes szócikkeket hasonlítja össze (*kisfiú ↔ kislány; fiú ↔ lány; férfi ↔ nő; vőlegény ↔ menyasszony; férj ↔ feleség; bácsi ↔ néni; nőtlen ↔ hajadon*), ezután a szerkesztői példamondatokat elemzi, végül az illusztrációkat vizsgálja meg a férfi- és a női sajátosságok, társadalmi szerepek ábrázolásának szempontjából. A kötetet összefoglalás, szakirodalom-jegyzék, továbbá az ÉrtSz. és a KDSz./ÉrtSz+ példamondatainak jegyzéke zárja.

Már a teljes szócikkek elemzéséből is kiderül, hogy „a szócikkek elemei közül a példamondatok közvetítik a legnagyobb erővel a szerkesztők értékeit” (91). Ennek következtében a szerkesztői példákban (a szótárírók által alkotott példákban) „jóval nagyobb erővel mutatkozik meg a nők hátrányos megkülönböztetése” (99). Ez nem úgy értendő, hogy a szótárszerkesztőket tudatos előítéletesség vezetné, hanem úgy, hogy gondolkodásukat és nyelvi reflexeiket áthatják a férfiakkal, illetve a nőkkel kapcsolatos sztereotípiák, és ez akaratlanul is befolyásolja őket példamondataik megalkotásakor.

A szótári példák híven tükrözik az adott korszak gondolkodásmódját, társadalmi viszonyait, ám ez a tükör olykor elég görbének bizonyul. Például a KDSz. a *nő* szócikk első példá-

mondataként ezt adja meg: *A nők nálunk már egyenjogúak a férfiakkal.* 1992-ben? Még ma sincs így. Az ÉrtSz+ ennek tudatában így alakította át a példát: *A nők egyesek szerint még mindig nem egyenjogúak a férfiakkal.* Ez már közelebb áll napjaink realitásaihoz (még ha az *egyesek szerint* betoldással enyhítve is).

A szerző más példákkal is szolgál a szótárak anakronizmusaira. Az ÉrtSz. szerkesztőit talán valamiféle nosztalgia készítette arra, hogy az 1950-es években ilyen példákat alkossanak: *Beküldte az uzsonnát a férjének a dolgozószobába.* Kivel küldte be? Csak nem a cseléddel? (Akit egyébként, ha volt egyáltalán, „háztartási alkalmazott”-nak kellett nevezni.) A *férj* szócikkében pedig ilyen példákat találhatunk: *Gyönyörű briliánst vett a feleségének. Új bundát vett a feleségének. Feleségének zafírt vett.* Nem éppen életszerű példamondatok voltak ezek abban az időben.

Az újabb szótárak is tartalmaznak olyan szerkesztői példákat, amelyeket a könyv írója határozottan helytelenít. Némelyik példamondat korábbi viselkedési sztereotípiákat tartósít és erősít: *Feleségem egy zsonglőr ügyességével szolgálta ki a vendégeket.* Másutt: *A kislány vidáman csinálta végig édesanyjával az egész nagytakarítást.* Vajon egy kisfiú nem segíthetett volna a takarításban? Vitatható a méreggel való gyilkolásnak a nőkhöz kötése is: *A gyilkos asszony úgy tette el férjét láb alól, hogy naponta egy kis adag arzént csempészett a teájába.* Akadnak olyan példák, amelyek joggal sérthetik az idősebb olvasó érzékenységét: *Az a bugyuta öregasszony mindent összezavart; Jól kioktattad azt az agyalágyult vénembert!* „Diákszótárakban az idősekről ilyen példák végképp elfogadhatatlanok” – állapítja meg Szöllősy Éva (az utolsó szót ő kurvizálta).

Olykor azonban dicsér is. Ez a példa „minden szempontból ideális”: *A nagymama is elvégzett egy alapfokú számítógép-kezelői tanfolyamot.* Hát nem sokkal helyénvalóbb, ha a „nagy” nem arzent csöpögtet, hanem számítógépezni tanul?

Érdekesek a férfiak és a nők pozitív, illetve negatív megítélésére vonatkozó adatok. A diákszótárak példamondataiban a férfiak 3 pozitív kicsengésű példájára 4 negatív esik, ezzel szemben a nőknél ez az arány 11 az 1-hez. Ezek a számok a szerkesztők (meglehet, akaratlan) nőpártiságáról tanúskodnak. Legalább ennyi örömük legyen a szótárforogató nőknek ebben a mai magyar „macsó” világban.

A szótári példákban előforduló híres emberek közül viszont sokkal több (meglehet, aránytalanul több) a férfi, mint a nő. Az ÉrtSz.-ben a férfiak 47-szeres, a KDSz.-ben 31-szeres, az ÉrtSz+ -ban 22-szeres fölényben vannak. A nők aránya tehát szótárról szótárra javul, de még így is ijesztően csekély. Ugyanilyen képet mutat a szépirodalmi idézetek szerzőinek megoszlása is: az ÉrtSz.-ben Kafka Margit az egyetlen női szerző, a két diákszótár pedig egyetlen ironótól sem idéz példát. (Pedig legalább Szabó Magda beférhetett volna, mint a szerző helyesen megjegyzi.)

Az utolsó rész a szótárak képtábláit, illusztrációit hasonlítja össze. Erről hely hiányában csupán annyit írhatok, hogy kellemesen meglepett, milyen kedvezően ítéli meg Szöllősy Éva a KDSz. Balogh Jenő festőművész által készített képeit (ezeknek minőségét annak idején több szerzőtársam is vitatta).

A tömör összefoglalás a férfiakról és a nőkről a szótárakban alkotott képet az újabb diákszótárnak azzal az ábrájával szemlélteti, amely az *árnyék* szócikke mellett található. A jelentés, amelyet a kép ábrázol, a következő: „Az a terület, amelyet valamely tárgy vagy élőlény eltakar a nap vagy más fényforrás elől”. És mi vagy ki takarja el a napot? Egy öltönyös férfiember. Az illusztrátor ezt választotta a lehetőségek végtelen skálájából. Ehhez a szerző csupán ennyit fűz hozzá: lehetséges is, szükséges is „kilépni a férfiak vagy bármilyen más, indokolatlan preferenciákat élvező társadalmi csoport árnyékából” (169). Ez a könyv hozzásegíthet ahhoz, hogy megtegyük ezt a lépést. (*ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 200 oldal.*)

Kemény Gábor

Nyelv és lélek

Még emlékszem, amikor a hetvenes évek közepén Pléh Csaba a nyelvpszichológiáról beszélt a rádióban, a nagyközönségnek talán elsőként a magyar médiában. A műsor címét Kosztolányi Dezső ihlette, a beszélgetés *Nyelv és lélek* címen került a Bartók rádióba. *Apszicholingvisztika* szót a megszólalók talán ki sem ejtették a szájukon, annyira féltek, hogy az akkor még szinte teljesen ismeretlen, hosszú, idegen szó hallatán a hallgatók megrémülnek, és azonnal kikapcsolják a rádiójukat. Ilyen fiatal volt akkoriban ez a tudományág, a tudományok világában csak a hatvanas évektől számítják a megjelenését. Csodálkoztak is a rádióhallgatók az ifjú tudós újszerű és izgalmas mondanivalóján, itták minden szavát!

Azután Pléh Csaba, a pesti bölcsészkar pszichológia tanszékének akkori tanársegédje egyre gyakrabban tűnt fel ezzel a „rögeszméjével” a médiában, egyre többször hallottuk őt a nyelv lélektanáról beszélni. Későbbi megszólalásaiban és írásaiban már valamivel bonyolultabb képet tárt elénk. A nyelv és a lélek kapcsolódásait fejtegette más területekkel, más tudományágakkal: a biológiával, az agykutatással, a neurológiával, az információ-elmélettel és így tovább. Mindig ún. kognitív szemlélettel, megközelítéssel vetette föl a kérdéseket, hogy valami hasznunk is legyen a tudomány remélt válaszaiból. Ezek a területek és ez a szemlélet váltak aztán hamarosan a tudós munkásságának legsajátabb elemeivé és jellemzőivé; Pléh Csaba nyomán ez az egyre szélesedő spektrum és szemlélet jellemzi azóta is a már több évtizedes hazai pszicholingvisztikát.

Ennek lenyűgöző eredménye most a *Pszicholingvisztika 1–2*. Nem az első virtuóz „produkción” a kötet szerzőitől és szerkesztőitől, de az eddigi legteljesebb. Összefoglaló, áttekintő és kitekintő. Ez az ezeröttszáz (!) oldal több mint két tucat szerző (a szakma krémje) munkája, és a tanulmányok e hatalmas terület minden zugába bevilágítanak. A két kötet (a szerkesztők szándéka szerint) „magyar pszicholingvisztikai kézikönyv” (ahogy az alcím jelzi), egyetemi tankönyv is, amelynek fejezetei a tudományág

történetétől a szövegértésig, a nyelvelsajátításig, a gondolkodás és nyelv viszonyáig, a nyelv biológiai alapjaitól és a nyelvhasználat zavaraiig mindent számba vesznek, amit a szakember vagy a más okból érdeklődő olvasó felvethet, fontosnak tarthat. Ugyanakkor ebben a két kötetben a legszélesebb közönség is talál magának való írásokat. A körmért rágya olvashatja például a színjátás és a nyelv kölcsönösségét tárgyaló izgalmas bekezdéseket (vajon miért van az, hogy némely nyelvek „nem látnak” egyes színeket), betekinthez a nyelvi nemek funkcióiba, a nyelv és a néplelektan kérdéseibe, a társalgás lélektanába, a metaforák használatának fortélyaiába és így tovább. Szóval, a simán kíváncsi olvasó is szép, hosszú estéket tölthet e könyvvel a kezében.

Szívem szerint ennél többet már nem is mondanék róla. Meg aztán a kötelező rövidség is a zen mesterek szófukarságát kényszeríti rám. „Jó a könyv, emberek, ha én mondom, higgyétek el!” Ennyit kellett volna szólnom mindössze, aztán gyorsan meghajolni, és sietve távozni. Azonnal sarkon is fordulok, de egyet még feltétlenül hozzáfűzök az ajánláshoz.

Azt, hogy bárki bármit keres ebben a két kötetben, nem fog bosszankodni! Nagyon nagy értéke ám ez egy könyvnek. Mert bizony egy-kétszáz oldalon is csúnyán el lehet tévedni, hát még tízszer ennyiben! Igen gyakran sohasem tudja meg az ember, hogy kitér-e a szerző az őt érdeklő kisebb kérdésekre is, hacsak nem nyálazza végig egyik-másik kiadvány minden lapját. A fejezetcímek ugyanis sokszor túl általánosak (azaz semmitmondók) a tartalomjegyzékekben, az index pedig már a tudományos könyvkiadásban is nagy ritkaság. Egészen kivételesen a *Pszicholingvisztika 1–2*. mindkettővel szolgál: igen részletes tartalomjegyzékkel, valamint indexszel. Külön név- és tárgymutatóval! Öröm benne keresgélni, aztán remek dolog a megtalált fejezeteket olvasgatni. És mint az elején mondtuk már: nem is luxus, nem is haszontalanság. (*Pszicholingvisztika 1–2*. Szerkesztette: Pléh Csaba és Lukács Ágnes. Technikai szerkesztő: Siptár Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014.)

Sári László

Két könyv az igényes beszédről

A mai (magyar) emberek többsége – különösen a fiatalok nagy része – gyorsan beszél, olykor még kapkodva is, és ráadásul sokszor mormolva, szinte összeszorított fogsorral, alig-alig mozgó ajakkal, csaknem a foga között szűrve a szavakat, mondatokat. Az ilyen beszédet nehéz megérteni (füllel meghallani, ésszel felfogni).

Az így szólók beszédén akar segíteni Wacha Imre. A két-kötetes munka „gyűjtőcíme” talán ez lehetne: „Az igényes (nyilvános) beszéd technikája”.

A munka első kötetének címe: *A tiszta beszéd*. Ez az igényes beszéd technikájának alapjait próbálja lerakni olyan gyakorlatok segítségével, amelyeket otthon is könnyen elvégezhet az, aki nem (súlyos) beszédhibás, csak éppen pongyola, nehezen érthető a beszéde, és aki kisebb-nagyobb nyilvánosság előtt is meg akar szólalni. Így segítséget ad neki Wacha Imre, a helyes beszédlejtés és hangképzés technikájának gyakorlásához, leírja az egyes beszédhangok képzésmódját, megmagyaráz olyan alapfogalmakat, hogy mi a hangsúly és a hangsúlyozás, mi a hanglejtés,

a helyes beszédritmus, és mi ezeknek a „hangzó eszközöknek” a funkciója a beszédcselkvés során. Szól a kiejtési babonákról, álszabályokról is.

A második kötet „Az értelmes beszéd” gondjairól szól. Különböző műfajú szövegek elemzésével mutatja be, miként kell egy-egy szöveg értő-értető megszólaltatására, elmondására felkészülni. Előljáróban szól a beszélőnek a megszólaltatásra szánt szöveghez való viszonyáról, a kommunikációs helyzetekről, a szövegelemzés módszeréről, a kommunikáció feltételeiről és meghatározóiról stb. A kötet nagyobb részét azonban különböző műfajú szövegek retorikai, szövegszerkezeti, nyelvi elemzése teszi ki. 40 szerző 45 szövegének (köztük rádióhíreknek is) tartalmi, szerkezeti, máskor nyelvi elemzésével, olykor rejtett utalásainak és „háttérviláguknak” a felvillantásával vezetirrá az olvasót: miként kell az adott (műfajú, tartalmú) szöveget értve és értőn, értetően megszólaltatni.

A két kötetet főleg a (magyar)tanárok, középiskolás diákok és a nyilvános pályára készülők fogathatják használnal. (*Wacha Imre: A tiszta beszéd*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2015, 228 lap – *Wacha Imre: Az értelmes beszéd*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2015, 212 lap. Mindkettő alcíme: *Beszédtechnika – Alapismeretek és szövegértelmezés magyarázatokkal*.)

Gereben Ernő

Kérdések és válaszok

? Az Egyesült Arab Emírségek országnév -i toldalékos változatát hogyan írjuk helyesen?

! A helyes alak: *egyesült arab emírségekbeli* (Osiris-Helyesírás 626).

? A hétköznapi használatban gyakran lehet találkozni a közlés erősítésére szolgáló három felkiáltójellel (!!!) vagy kérdőjellel (???). Helyes-e, egyáltalán létezik-e ilyen írásmód?

! A kérdőjelek, felkiáltójelkelem halmazása emocionális többletet jelöl. Az írásgyakorlatban fokozott érzelem, indulat, csodálkozás, hitetlenkedés stb. kifejezésére két vagy három kérdőjelet szokás használni. A fokozott érzelem vagy indulat kifejezésére felkiáltó és felszólító mondatokban három felkiáltójel is használható. Sőt, például internetes csevegő fórumokon a sokszoros halmazás is előfordul (OH. 311, 315, 316).

? Hogyan írjuk helyesen azt, hogy kompetencia alapú?

! Ha az *alapú* melléknév fő összetevőt jelöl, vagy átvitt értelmű, tehát nem valaminek a formájára utal (pl. *négyzet alapú*), egybeírható a kifejezés: *kompetenciaalapú* (OH. 116).

? Ha valaki torkoskodik, nyalakodik, vagyis *nassol*, akkor az, amit ilyenkor eszeget, az lehet *nass*? Van-e a szónak létjogosultsága írott szövegben (pl. hetilapban)?

! A német eredetű *nassol* szó bizalmas-családias hangulatú, tehát már maga az ige esetében sem teljes körű a használat. Hasonlóan bizalmas-családias stílusú írott szövegben szerepelhet az igéből a képző elvonásával létrehozott *nass* szó, illetve annak kicsinyítő képzővel továbbképzett *nasi* változata is (Nyelvművelő kézikönyvtár, 2005: 395).

? Kell-e vesszőt tenni a köszönés és a megszólítás közé? Például: *Szia, Józsi! Szervusz, Sanyi!*

! A megszólítást a mondat többi részétől vesszővel választjuk el (AKH.¹² 254–256.). Például: *Most pedig, barátaim, rátérünk a *do-log lényegére*. Ugyanez vonatkozik a köszönésekre is, ahol például névvel vagy titulussal szólítunk meg valakit: *Szia, Józsi! Szervusz, Sanyi! Jó reggelt kívánok, tanár úr!**

? Hogyan kell írni azt, hogy *férfi és női használt ruha*? Ha ugyan elemeire bontjuk a szerkezetet, akkor a legjobb tudásom szerint a *férfi-használt ruha* esetében mozgósabály érvényesül, a *női használt ruhát* viszont különírjuk. Hogyan kell a kettőt összevonni egy szerkezetbe?

! Az alapesetek ezek: *használt ruha, női ruha, férfiruha*. A *férfi-használt ruha* az AKH.¹² 141/b szabálypont alapján írandó. Ha a szerkezeteket összevonjuk: *férfi- és női használt ruha* lehet a megoldás. Megjegyezzük, hogy az efféle formák levezethetők, de meglátásunk szerint fölösleges „logikázgatások”, hiszen tökéletesen érthető felirat ez is: *Használt ruha*.

? Mit jelent a *pápics* szó?

! A *pápics* még *erdei kökörösín* néven szerepel Hoffmann–Wagner Magyarország virágos növényei (Budapest, 1902) című kiadványában, napjainkban *erdei szellőrózsaként* is említik.

? A *nyitva tartás* kifejezést egybeírjuk vagy külön?

! Az AKH. 12. kiadása alapján a *nyitvatartás* (= üzemenidő) kifejezés egybeírható (AKH.¹² 431). De: *nyitva tartja az ablakot* (uo.). A *nyitva tartja* v. *nyitvatartja* az üzletet írásmódját az új szabályzat nem tisztázza.

? Létezik-e a *hasmál* szó? Ha igen, mit jelent?

! Az Új magyar tájszótárban (2: 871) a *hasmál* ige jelentései: (kisgyermek) hason fekszik, (kisgyermek földet) hasával súrol.

? *Hányta magára a keresztet*. Helyes, illetve elfogadható ez?

! A *hányni* ige jelentése bizonyos kifejezésekben „többször vet”, így tehát a *hányni* a *keresztet* azt jelenti, hogy többször egymás után keresztet vet (Magyar értelmező kéziszótár, 1992: 513).

? *Geil* vagy *gejl*? Az Osiris-féle szótárban *j*-vel szerepel, az értelmező *i*-vel hozza, ahogyan az Idegen szavak szótára is. A Magyar helyesírási szótárban nincs benne.

Átnézzük. Kijavítjuk.

Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda

www.e-nyelv.hu

iroda@e-nyelv.hu

+36-30-318-9666

Melyik a helyes?

! A *dolgozik* ige, ám a *hat/het* képzős alakokat ma már általában iktelenül ragozzuk, tehát: *dolgozhatok* (Nyelvművelő kézikönyv 1: 1012).

? Milyen alakok a *megyen/mén*, milyen igeidőt jelölnek?

! A *megy* ige tájnyelvi alakja a *megyen* és *mén* (kijelentő mód, jelen idő, e. sz. 3. sz.). Az adott helyen az *-n* rag a nyelvterület keleti részén használatos: *megyen, teszen, viszen, vagyon* stb. (Kálmán Béla: Nyelvújásaink, 54)

? Ha az új helyesírási szabályzat szerint helyes a *törülköző* szó, akkor a *türülköző* miért nem? Hol használunk olyan szót hogy *törül*?

! Mind a korábbi (11.), mind a jelenlegi (12.) helyesírási szabályzat 25. pontja elfogadja a köznyelvben használt alakváltozatokat. A *törül* ~ *türöl* kétféle változatban él, ezért helyesírása is mindkettő lehet. Ugyanez vonatkozik a *törülköző* ~ *türülköző* szavakra is (AKH.¹² 25/a).

? Van-e nyelvünkben *-ta* főnévképző (pl. *vágta, [hajó]vonta*)?

! A magyar nyelvben nincs *-ta* főnévképző. A *vágta* főnév a *vágtat* (ige + műveltető képző) igéből való elvonással jött létre. Ugyanígy a *(hajó)vonta* a *vontat* igéből.

? Két tanári szak közé hosszú vagy rövid kötőjelet kell-e tenni?

! Hosszú, pontosabban nagykötőjellel írandó: *magyar–történelem* szakos, *magyar–angol* szakos (AKH.¹² 264/a).

? Mi a helyes névelő az olyan angol szavak előtt, amelyek írásban *e* betűvel kezdődnek, de a kiejtésben *j* hangot ejtünk helyette? Pl. a *Eurojust* vagy az *Eurojust*?

! Az idegen írásmódú idegen szavakhoz a névelő mindig a kiejtés szerint kapcsolódik: *a Eurojust* (OH. 276).

? *Csapóajtója* vagy *csapóajtaja*?

! Az eredeti alak a *csapóajtaja*, de már használatos a *csapóajtója* alak is. Ajánljuk a témához Horváth Péter Iván írását, amely erről a problémáról is szól: <http://www.e-nyelv.hu/2009-06-01/horvath-peter-ivan-a-birtok-viszonya/>.

? Mit jelent az *izmozás*?

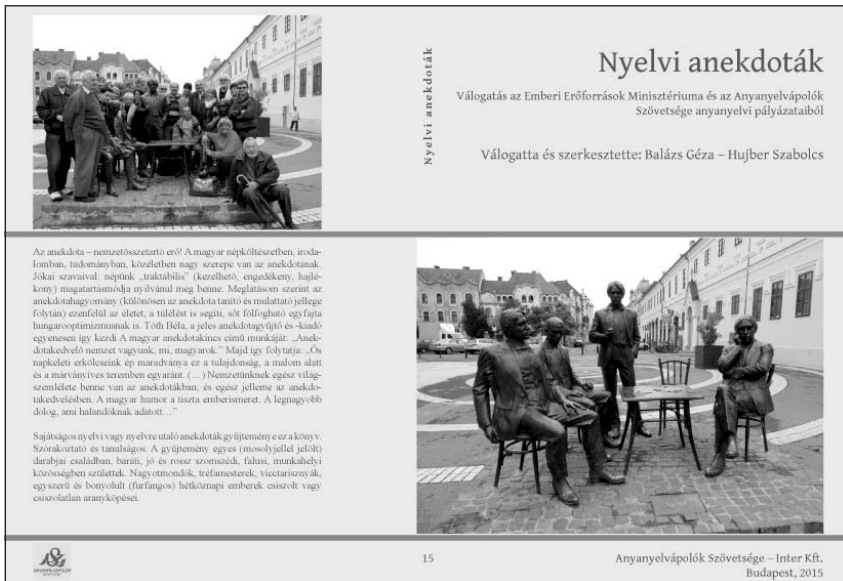
! Az *izmoz* szlengszó, a jelentése: törekszik valamire, erőltet valamit. Például: *Arra izmoz a tanárunk, hogy a mi tablónk legyen a legjobb* (Parapatics Andrea: *Szlengszótár*, Tinta Könyvkiadó, 2013. 62). Az *izmozás* ebből képzett főnév.

? Melyik a helyes írásmód: *X-generáció*, *Y-generáció*, *Z-generáció* vagy *X generáció*, *Y generáció*, *Z generáció*? Kötőjellel vagy kötőjel nélkül kell írni?

! A kifejezés helyesírásában kötőjeles és különírt analógiákra is támaszkodhatunk (*X-kromoszóma*, *A-vitamin*, *X-sugárzás*, illetve *A hitel*, *y koordináta*, *A kategória*). A gyakorlatban a kötőjel nélküli forma vált elfogadottá: *X, Y, Z generáció*.

Dede Éva

HÍREK – TUDÓSÍTÁSOK

A kulturális kormányzat és az Anyanyelvpolók Szövetsége 15. anyanyelvi pályázatának témája ez volt: *Nyelvi anekdoták*. A pályázat eredményhirdetését 2015. november 13-án tartották a magyar nyelv napja ünnepségen. Pénzjutalomban részesült: Dénes Agota, Tollár Tamara, Kozmáné Pozsgai Eva, Szilvási Csaba, Salamon Ferenc Sándor. Öten elismerő oklevelet kaptak. Tíz pályázó munkájából válogat a most megjelent *Nyelvi anekdoták* című kötet. (Kapható az Anyanyelvpolók Szövetségében és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodában: iroda@e-nyelv.hu, 30-318-9666). A 16. pályázat témája: Nyelvi esszék, a kiírást az Édes Anyanyelvünk 2016. februári számában tesszük közzé. A pályázatok beadásának határideje: 2016. július 31. lesz. (ASZ)

*

Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015. címmel tartott munkamegbeszélést a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport. A szakemberek 2016 elején megjelenő kötetükben foglalják össze kutatásaik eredményét, és fogalmazzák meg javaslatukat.

*

Dunántúli irodalmi emlékeket keresett fel 2015. őszi tanulmányútján a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport. A főbb állomások: Iszkáz (Nagy László-emlékház), Csöngye (Weöres Sándor és Károlyi Amy emlékháza), Egyházashetye (Berzsenyi-emlékmúzeum), valamint Csögle, Kiscsösz

Felelet a Mondolatra – péceli konferencia – Büky László előadása

Egri szemiotikusok (Udvariasságkutatók)

és Balázs Géza oknyomozásában – de nem a bulvár-irodalomtörténet, hanem az alapos szövegelemzés módszerével. „Jó irodalmi alkotásban lehetetlen hazudni” – hangzott el. (L. még e számunk 5. oldalán.) Zárásul egy ugyancsak péceli nyelvész, Deme László portréját rajzolta meg éveken át munkatársa, Büky László. A péceli „kis-kastélyos” világ színházteremtő próbálkozásait Holló Szilvia ismertette – először itt mutatta be egy 1822-es, kuriózum értékű péceli kastélyszínház színlapját. Balázs Géza így összegzett: 2013-ban Veszprémben volt egy Mondolat-konferencia, emléktábla-avatás, ott fogalmazódott meg bennem, hogy folytassuk a Felelettel, de időközben a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport tagjai is fölvetették, indítsunk sorozatot Elfeledett nyelvészek, nyelvi hétköznapok címmel. Ez kezdődött most el, s úgy látom, lesz bőven dolgunk, sőt a témák felkutatására vállalkozó emberünk is. A Felelet a Mondolatra konferencia anyagát 2016 elején megjelentetik. (A programot támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.) (Manyszi-infó)

Udvariasságkutatók

Hogy mióta van udvariasságkutatás, azt tudjuk. De hogy mi az udvariasság eredete, azt kevésbé. A Magyar Szemiotikai Társaság egri konferenciáján több válasz is elhangzott: levezethető az emberi viselkedéskomplexumból (rangsor), bár ezt még nem hangsúlyozták. Az udvariasságot a nyelvben rendelkezésre álló „helyettesítő viselkedés” teszi lehetővé. Ez az alap. S ami ráépül, az már illemirodalom, művelődéstörténet, nyelvtörténet, nyelv művelés, meg leginkább pragmatika, például a lasan már unásig ismételt udvariasságelméletek. Az udvariasság témájának legjobb szakemberei találkoztak Egerben, bemutatták kutatásaikat, fölvetettek problémákat, meghallgatták egymást. Csak úgy záporoztak a szakkifejezések és megközelítések: arcvédelem, lélektani tegezés, beszédaktus – jelaktus, udvarias figyelmetlenség, babajelbeszéd, kvázifatikus funkció, diszkurzív harc, pragmatikai modalitás, közösségképző szerep, legyező- és szeretetnyelv... (Bővebben a konferenciáról 2016. február 28-ig megjelenő kötetben.) Elgondolkodtató volt, amikor azt hallottuk, az udvariasság társadalmi-kulturális norma, ám „kérdés, hogy melyik szubkultúra fogja a gyeplőt”. 2015. október 2–4. között zajlott Egerben a 13-14. Semiotica Agriensis konferencia: Az udvariasság nyelve, szemiotikája. Egy híján harminc előadás hangzott el (ott voltak az udvariasságkutatás jelentős szakemberei: Sárosi Zsófia, Szili Katalin, Nemesi Attila László, Domonkosi Agnes), bemutatták a tavalyi konferencia Tájszemiotika című kötetét, valamint két irodalmi műsort (Búcsú Váradtól, Felelet a

Mindenekelőtt a 2015. évi 3. számunkban közzétett rejtvények helyes megfejtését adjuk meg.

I. Elöl-hátul egy betű. 1. Allé-gallér (g, r). 2. Mész emészt (e, t). 3. Opera-per (o, a). 4. Lív olíva (o, a). 5. Anti-kantin (k, n). 6. Lej eleje (e, e). 7. Fríz ri (f, z). A zárójelek között jelzett többletbetűkből összeállítható Ady-vers címe: A fekete zongora.

II. Nyolcszor nyolc! 1. Árcédula. 2. Üveggyár. 3. Csecsemő. 4. Hajcsomó. (Több más megfejtés is érkezett: tincshaj, hajcafát stb. Ezek közül a többek által is beküldött fülcimpa szót elfogadtuk, mivel a sorok megfelelő átrendezésével így is rátalálhatunk az átlókból kiolvasandó megfejtésre. Azt azonban ehhez hozzá kell fűznünk, hogy az a bizonyos fülcimpa csak addig marad[hat] a kezünkben, amíg cibáljuk!) 5. Higiénia. 6. Dalfüzér. (Elfogadhatónak ítéltük a dalfüzet változatot is.) 7. Antikvár. (Bár nem jelző, hanem megnevezés, méltányoltuk az őskiadás szót is, amelyet többen is beküldtek, s amellyel szintén „össze lehet hozni” az átlós sorokat.) 8. Dirr-durr. A jelzett átlóban olvasható köszöntés: Áve, Cézár!, a sorok megfelelő átrendezése után pedig: Caligula.

III. Anagrammatika. 1. Reszelő. 2. Karfiol. 3. Rugózás. (A szellemes, de fiktív zugorás szóra, amely egy titokban tevékenykedő órásmesterre utal, nem adtuk jóváhagyásunkat.) 4. Motolla. (Többen a latolom szót küldték be. Voltaképpen elfogadható, de mivel nem szótári, hanem toldalékolt forma, nem „elegáns.”) 5. Élvezet. 6. Irattár. 7. Vezetés. A megjelölt átlóból kiolvasható grammatikai fogalom: ragozás.

IV. Szójátékos csattanó. De hát ki akarja eltörni, anyuci?

A sorsolásban való részvételhez szükséges 60 pontot elérő megfejtők közül a következőknek kedvezett a szerencse: Bodó Marcell, Sárrétudvari, Zrínyi u. 107. (4171); Fábíán György, Csongrád, Dália u. 13. (6640); Gorzsás Beáta, Hajdúböszörmény, Kossuth L. u. 10. 1/1 . (4220); Kúcs Zsuzsanna, Budapest Soroksár, Hősök tere 35. (1238); Németh Viola, Borsodszentgyörgy, Szentgyörgy út 16. (3623); Oláh Zoltán, Békéscsaba, Wlassich sétány 25. 4/28. (5600); Szeglet Lajosné, Zalaegerszeg, Átalszegett

II. Két szóból egy szót! Igen, két szóból egyet, de nem varázslat, hanem a betűk, betűjegyek más sorrendben való elrendezése, vagyis az anagrammajáték segítségével. Olvasóinknak a következőkben úgy kell „felelniük” az általunk adott meghatározásokra, hogy a bal oldali meghatározások megfejtése minden esetben egy két, egyenként négybetűs szóból vagy betűjegyéből álló jelzős szókapcsolat legyen, a jobb oldali meghatározásoké pedig csupán egyetlen, esetleg összetett, de olyan szó, amely nyolc betűből (betűjegyéből) áll, csakhogy ugyanabból a nyolc betűből, amely a bal oldali meghatározások eredményeként „jött ki”. Mindegyik helyesen megfejtett szóért 2 pont jár, a telitalálatos megoldás tehát 30 pontot ér, s ráadásul a helyes megoldás örömteli élményét szerzi meg a megfejtő számára. Mivel a bal oldali definíciók megfejtése mindig két, bár olykor csak lazán összefüggő szó, egy ferde vonallal jelezzük is, hogy a meghatározás melyik része utal az első szóra, és melyik a másodikra.

1. Izmos / szülő	Sárga virágú díszcserje
2. Apátlan-nyátlan / középkori kiskirály . . .	Ibolyaféle virág
3. Hangtalan / övkalatrész	Harci paripa
4. Ügyetlen / agy	Ház és tört is van ilyen
5. Szembetűnően nagy / látható energia . . .	Fennhézó
6. Otthon üzött / kártyajáték	Turista cipeli
7. Szertelen / növényi sejt	Szeszélyes
8. Egyetemi testületől származó / köszönet . . .	Hatalmas afrikai medence
9. Kétszer két / kertészszerszám	Fotók összessége
10. Díszes / beverésre való (fém)rudacska . . .	Jótállás
11. Mordvin / műsorszórás	Hó eleji nap
12. Jókora / illatos virágú fa	Állatbórból készült egykori ruhadarab
13. Parányi / halk zörej	Nőszemély
14. Lusta, / erőtlen ló	Halkan mondogat
15. Alkonyi / haj-, gyertya- vagy virágegység	Polcos állvány

III. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül a Vices megoldás című, túloldali rejtvény csattanóját kell beküldeniük. A helyes megfejtés 25 pontot ér.

Az e számban közölt rejtvények együttes értéke 85 pont, de már 60 pont is elég ahhoz, hogy annak megszerzője részt vehessen a sorsolásban. A feladványok megoldását **2016. február 1-jéig** szíveskedjenek elküldeni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest, Károlyi u. 16. (1053), vagy a rovat vezetőjének e-mail-címére: gretsyl@t-online.hu

Minden megfejtőnek áldott-békés karácsonyt és boldog új esztendőt kívánnak a feladványok készítői:

Gerley Imre (I.), Grétsy László (II.), Schmidt János (III.)

Szójátékos csattanó

Új szavak, kifejezések (87.)

VICCES MEGOLDÁS

– Mennyivel tartozunk az ismerőseinknek? – kérdezi gondterhelten a férj.
– Százezrekkal – válaszol a feleség.
– Akkor hozd a létrát!
– Miért?
(A választ az ábra fő sorában rejtettük el!)

	KÁLIUM ÜSTI ... LABEM; VÁROS	BORSOD- ... ZEMPLÉN MEGYE	TONNA, RÖVIDEN	NÉMET CIRKUSZ NAGY- HATALOM	A SZÓ- JÁTEKOS CSATTANÓ	ZSÉDENYI ... POP- ÉNEKESNŐ	MUNKA- DARABOT GÖMBÖ- LYÍT	OSZMÁN- TÖRÖK TISZTI RANG	HEGYSÉG BUDÁHOZ KÖZEL
BOTRÁNY TÁMAD									
A MŰLT IDŐ JELE									
A „ROCK- NAGY- MAMA” FOGÓLY			ÉK-ALFOL- DI FALU						USA-BELI ÉNEKES, GITÁROS (BOB)
HOLMIT OTT LEPAKOL						FOGHŰS			
BELGA AUTÓK JELZÉSE	ÚRI HATÁRAH!			ÉTER GYÖKE IS					
... HAVA; MÁRCIUS MAGYAR AUTÓJEL	HŰSZ NEGYEDE			IZOM BI- ZALMASAN			PÁRA!		
		KÖNNYŰ KELME							
FÉL TUCAT	FÉRFINÉV	BELŰL MEGSŰL!							
NITROGÉN	SZÍVÁR- VÁNYOS ...; HALFAJ								
RÓMAI KATOLI- KUS, RÖVIDEN	TÁRSADA- LOMRA VO- NATKOZO EREDŐ								KELETI NAGY- TÁJUNK
SÁRGA, NÉMETŰL			A 3. HE- LYEZETT ÉRME	BELÉPŐT MEGVON					
NEMA GÉSA!				THAYA- PARTI VÁROSKA					
				FILMFEL- VÉTELBE TOLDJÁK			TE ÉS ÉN		
JAVÍTÓ- ÜZEM	BABA- SIRÁS								
FALUVÉGI	IFJÚ PÁRT ÖSSZEAD			NEPI HOSSZ- MÉRTÉK LEHAGY					
ENYHÉN FÜJDOGÁL A SZELLŐ DEHOGY!									FEL ÁR!
									IDŐS NÉNIKE
A SZOM- SZÉDOT ÉRTESÍTŐ									
FEL ZSÁK!		TEMETŐI FESZÜLET (NÉPIES)							
FELSŐ KATEGÓ- RIAÚJ (ÖKLÖZŐ)		HOLMIUM							
FELÍRAT NYOLC- SZOGLÉTŰ TÁBLÁN									

Nem szótározott szavak tárháza

aragázbödön – gázpalack (a romániai magyar nyelvben)
bagoly (típusú ember) – késő éjszakáig dolgozó (dolgozni tudó) ember

bakancslista – tervezett utak, meglátogatandó helyek listája (de vö. ÉA 2015. 1: 12)

bebíró – jöttment (Kismaros)

buborékfólia – apró levegőgolyókat tartalmazó fólia; csomagolási módszer különösen törékeny tárgyakra. A buborékfóliát egyesek előszeretettel durrantják ki.

dogging – kutyával való kocogás, a *dog* és a *jogging* szavakból (Petőfi Népe, 2013. ápr. 15.)

drifel – a kocsikerekeit csikorgatja, oldalcsúszásokkal halad az utcán (Petőfi Népe, 2015. márc. 25.)

drón – robotrepülőgép (az angol *drone* szóból). Lásd még: *vízi drón*

dunavirág – bogár, a tiszavirág dunai változata. Pl. „A túra résztvevői fénycsapdázzal csalogatják a kifejlett *dunavirágokat*...” (Magyar Nemzet 2014. aug. 23.)

forintotítás – valutahitel hazai valutára (forintra) való váltása

fuvarmegosztó – (világhálón történő) közösségi fuvarszervezés

gerillakertész – olyan személy, aki titokban növényekkel díszít fel egy közösségi teret (Petőfi Népe, 2014. okt. 29.)

hibridautó – olyan autó, amely a meghajtásához szükséges energiát több, egymástól eltérő elven működő erőforrásból (legtöbbször belső égésű motor és villanymotor kombinációjából) nyeri

hibridtévé – az élő televíziós műsorszórás az internetes videózással (letöltéssel) összeházasító új technológia, másnév: *okostévé* (Petőfi Népe, 2014. júl. 27.)

macok – tócsni (Heves megyében, Egerben étterem is visel ilyen nevet)

memóriahab – a mechanikus behatást tartósan megőrző anyag. Pl. „Az »emlékező hab« tökéletesen idomul a testhez, mivel a működési elve az alaphelyzetbe való lassú visszatérés.” (Heti Válasz, 2013. november 21.)

mesteri – mesterképzés

mesteris – mesterképzésben részt vevő hallgató

meteoterrorizmus – a vendégeket elijesztő meteorológiai jelentés (Petőfi Népe, 2014. júl. 25.)

okostévé lásd *hibridtévé*

pacsirta (típusú ember) – koránkelő, korán dolgozni tudó

rohamivás – rövid idő alatt nagy mennyiségű alkohol elfogyasztása, másnév: *nagyivás* (Petőfi Népe 2015. jan. 21.)

szelfibot – önfényképezésre (szelfizésre) alkalmas rúd, másnév: *karhosszabbító* (Petőfi Népe, 2015. márc. 13.)

szóbuborék – képregényben szöveg beírására szolgáló mező

tájseb – tájrombolás. Pl. „A Déli pályaudvart Legát Tibor *tájsebnak* nevezte.” (Magyar Nemzet, 2015. márc. 7.)

telekocsi – a világhálón szervezett szolgáltatás egy autó üres helyeinek feltöltésére

tematikus éjszakai rendezvény – egyedi programot kínáló, éjszakába nyúló (rendszerint több helyszínen zajló) program. Pl.: „nemsokára a kutatók és a színházak is újra éjszakáznak” (Metropol, 2014. szept. 18.)

villámházasság – gyorsan eldöntött házasság, gyors esküvő (Petőfi Népe, 2014. júl. 25.)

vírusvideó – „megosztással” (továbbküldéssel) nagy sebességgel terjedő film

vízi drón – partról távirányítással működtetett kishajó (Petőfi Népe, 2014. júl. 24.). L. még: *drón*

Holczer József gyűjtéséből is válogattunk. A rovat teljes, 1998–2015. közötti anyaga hamarosan megjelenik az Új magyar szavak szótára című kiadványban (IKU-tár).

B. G.

balazsge@due.hu

UTOLSÓ OLDAL

Budapest epicentruma

Az Operaház tájékoztató füzeté ezzel az állítással lep meg: „Mivel Buda kisebb, mint Pest, így Budapest epicentruma épp Kőbánya”.

A Bakos-szótár, az Osiris idegenszó-szótára és más források (köztük a Wikipédia) szerint az *epicentrum* a Föld felszínének az a pontja, amely alatt a földrengés kipattan. Ennek megfelelője a mélyben a *hipocentrum*, a földrengés fészke.

Mivel a cikkben (szerencsére) nem földrengésről van szó, elég lett volna a *centrum* vagy a *középpont* szót használni.

A Wikipédia az *epicentrum* magyarázatához hozzáfűzi, hogy a kifejezés más katasztrófális eseményekkel, például meteor vagy üstökös becsapódásával kapcsolatban is alkalmazható. Végül ezt írja: „Köznap értelemben előfordul a *centrum*, illetve a *földrengés fészke* szinonimájaként is, például amikor nagy hangsúlyt akarnak helyezni valamely esemény vagy történet eredetére.”

Ezzel a túl megértő, kényelmes felfogással nem értek egyet. A földrengés fészke a mélyben a *hipocentrum*, ennek felszíni megfelelője az *epicentrum*. Az, hogy ezt nem minden újságíró képes megjegyezni és következetesen használni, nem ok arra, hogy a kettő közti különbséget elmosssuk.

A *centrum* pedig különösen ne legyen *epicentrum*, még „köznap értelemben” (?) sem. Budapestnek ne legyen *epicentruma*. Ne fessük az ördögöt a falra!

Nem szabadott volna

Mindenki tudja, hogy a *szabad* melléknevet (bár korlátozottan) igeszerűen is szokták használni, és hogy ezeknek a sajátos alakoknak egy része már átlépte a köznyelviség határát. *Szabadjon* emlékeztetnem arra, hogy néha olyasmit mondunk, sőt teszünk, amit voltaképpen *nem szabadna*.

De ez a szabadság (legalábbis az én hagyománytisztelő véleményem szerint) egyelőre nem terjed ki a *szabad* „ige” mindegyik alakjára. Lássuk a példákat!

A közszolgálati rádióban a műsorvezető ezt a kérdést boncolgatja: „*Szabadott-e* vagy *nem szabadott-e* ezt a radioaktív hulladékot Pécsről Győrbe, a szeméttégetőbe szállítani?”

Egy hetilap publicistája ezt írja önvallomásában: „Önállóságra és szabad véleménynyilvánításra neveltek, miközben egy percre sem *szabadott* elfelejteni, hogy különlegesek vagyunk.”

A sportnapilap tudósítója erről a különös helyzetről számol be: „Nyolc perc alatt kétszer is megzörrent Abbiati hálója, az eredményjelzőn azonban csak 1–0 állt, igaz, az olaszok szerint annak az egyesnek sem *szabadott volna* ott lennie.”

A múlt idejű, rendszerint tagadó értelemben használt *nem szabadott* vagy feltételes módban *nem szabadott volna* az én gyarló nyelvérzékem szerint még mindig népies, sőt vulgáris ízű alakok. Ezért, ha tanácsot kérnének tőlem egy újságíró-tanfolyam hallgatói (már nem kérnek, mert ilyesmire nincs igény), azt ajánlanám nekik, tartsák meg a semlegesen köznyelvi *nem volt szabad*, *nem lett volna szabad* formákat.

Azért nem ilyen egyszerű a dolog! Mielőtt iskolamesteri szigorúsággal vádolna némelyik (általában: nyelvész) olvasóm, hadd jegyezzek meg két dolgot. Az egyik az, hogy én is tudom, a lehető legtermészetesebb jelenség a nyelvben, hogy valamely sajátosság, esetünkben a *szabad* melléknevének igeként való használata analógiásan továbbterjed a jelen időről a múlt időre. A másik az, hogy jól csengő nevű írók műveiben is előfordulnak az általam (még) nem köznyelvinek minősített alakok, mégpedig nem népi szereplők beszélgetésében, hanem elbeszélő szövegben. Íme, három példa, amely az évek során különféle olvasmányaimban élém bukkant: „[Teleki Anna] Háziasszonyi hírnevén semmiféle lelki gyötörődésnek sem *szabadott* csorbát ejteni” (Tabéry Géza történelmi regényében); „Nagy betontömbök a parton, a kutak, azok mellett *nem szabadott* kikötni” (Déry Tibor önéletrajzi jegyzeteiben); „a kerítést *nem szabadott* megközelíteni” (Nádas Péter, az akadémiai nagyszótár adatgyűjteményében).

Mindez arra késztet, hogy óvatosan járjak el a (*nem*) *szabadott* (*volna*) megítélésében. De annyit okvetlenül fenntartok korábbi véleményemből, hogy amíg még őrzi népies és enyhén vulgáris jellegét, addig bizonyos közlési helyzetekbe semmiképp sem való. Például a Botrány a birodalomban című életrajzi film magyar szinkronszövegében ezt hallhattuk Viktória királynőtől: „Ilyen rossz időben *nem szabadott volna* kimennie.”

Azért egy világbirodalom királynőjének *nem szabadott volna* ilyet mondania!

Anita, a nehéztatléta

Egy országos napilapunk sportrovatában ezt írták a pekingi atlétikai világbajnokság előtt: „Dobogót remélhetünk a súlylökésben fedett pályás Európa-bajnok Márton Anitától. Spiriev Attila szakmai igazgató sajtóértekezletén úgy fogalmazott, a kiváló nehéztatléta az utóbbi időszakban bizonyította, hogy nagyszerű versenyzői kvalitásokkal rendelkezik, s a formája is megfelelő.”

Nehéz elhinni, hogy épp az atléták szakmai igazgatója ne tudná, hogy amit Márton Anita oly nagy sikerrel művel, az nem *nehéztatléta* (a birkózás, a súlyemelés, az ökölvívás és újabban a testépítés gyűjtőneve), hanem *könnyűatlétika* vagy egyszerűen *atlétika* (a futás, ugrás, dobás versenyszámait magában foglaló sportág). Igaz, hogy a Magyar értelmező kéziszótár szerint a *nehéztatléta* elnevezés kiveszőben van, de ellentéte, a *könnyűatlétika* még számos világnyelvben használatos (pl. német *Leichtathletik*, orosz *Лёгкая атлетика*). Ezt egy sportvezetőnek tudnia kellene. De könnyen lehet, hogy nem is ő hibázott, hanem a tudósító, aki szavait a sajtótájékoztatón papírra vetette.

Anita, a „nehéztatléta” a pekingi világbajnokságon végül is nem léphetett fel a dobogóra: szoros versenyben (egyéni legjobbját nyújtva) a negyedik helyen végzett. Ez dicséretet érdemel, nem úgy, mint a sportújságíró tájékozatlansága – a saját szakmájában.

Az orosz is...

Néhány éve azon sopánkodtam ebben a lapban, hogy feledgettük a latint, vagy már meg sem tanuljuk. Nos, ezt, úgy látszik, más nyelvekről is elmondhatjuk, például az oroszról.

Az orosz nyelvet a rendszerváltozás óta nem kell kötelezően tanulni. De ez nem ok arra, hogy azt is elfeledjük belőle, ami az általános műveltség része. (Vagy kellene, hogy az legyen.)

Egy napilapban a filmajánló szöveg a következőképpen foglalja össze a Dosztojevskij regényéből készült amerikai tévéfilm, a Bűn és bűnhődés tartalmát:

„Szentpétervár, 1856. Folyamatos zavargások törnek ki a városban. A rendőrbíró, *Porfirij* feladata, hogy minél hamarabb felszámolja a csöcselék rendbontásait és végére járjon egy borzalmas gyilkosságnak, amit az uzorás asszony, *Alena* és húga, *Elizaveta* ellen követtek el. *Raskolnikov* felhívja magára a rendőrbíró figyelmét éles elméje, anarchista gondolkozása miatt.”

A nevet kiemelttem, mert ezúttal csak ezeknek az írásáról lesz szó. A tévérovat munkatársa egyszerűen kimásolta a szereplők nevét a film stáblistájáról, nem problémázva azon, hogyan hangzanak ezek a nevek az orosz eredetiben és a regény magyar fordításában.

Nem hiszem, hogy bármelyik olvasómnak szüksége lenne erre, de a rend kedvéért hadd soroljam fel a szereplőket a maguk orosz-magyar valójában: a gyilkos, majd vezeklő diák *Raskolnikov*, két áldozata *Aljona Ivanovna*, az uzorásnő (ezt egybeírnam, mint *tanárnő*, *fodrásznő*) és húga, *Lizaveta Ivanovna*, a nyomozást *Porfirij Petrovics* vizsgálóbíró vezeti.

Nem az a fő baj, hogy a lap – vélhetően fiatal – munkatársa nem tanult orosz, hanem hogy nyilvánvalóan nem olvasta a Bűn és bűnhődést. Nem hogy orosz eredetiben nem, de magyar fordításban sem. Ez az ő igazi „bűne”, és ez a kis szösszenet legyen a „bűnhődése”.

Kemény Gábor

